

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Історичний факультет
Кафедра історії України

Пояснювальна записка

до дипломної роботи
БАКАЛАВР

на тему: «Український жіночий рух у радянську добу (1917-1991 рр.)»

Виконала: студентка IV курсу
заочної форми навчання
напряму підготовки (спеціальності)
032 – історія та археологія
Кисарева Яна Володимирівна

Керівник: к.і.н., доцент
Нижнікова Світлана Василівна

Рецензент: к.і.н., ст. викладач
Ховтура Анастасія Сергіївна

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Розділ 1. Роль і статус радянських жінок у суспільстві.....	13
Розділ 2. Жіночий активізм.....	32
Висновки.....	61
Список джерел та літератури.....	64
Резюме.....	69

ВСТУП

Український жіночий рух у радянську добу (1917 – 1991 рр.) є важливим етапом в історії боротьби за права та підвищення соціального статусу жінок. Протягом цього періоду жінки активно включалися у різноманітні форми громадської діяльності та боротьби за свої права.

Під час радянської епохи жіночий рух зазнавав значного впливу соціально-політичних змін у суспільстві. Жінки отримали право на освіту, працю, участь у громадському та політичному житті. Вони активно вступали до різних громадських організацій, жіночих об'єднань та політичних партій.

Українські жінки брали участь у боротьбі за незалежність та соціальну справедливість. Вони активно долучалися до підпільної та публічної діяльності, виступали за рівність прав та можливостей. Проте, варто відзначити, що радянська ідеологія відображала певні обмеження у вільному розвитку жіночого руху, контролюючи його напрямки та обмежуючи самовираження. Зміни у жіночому статусі йшли паралельно зі загальними соціально-політичними трансформаціями в країні.

У радянську добу, український жіночий рух переживав різні етапи розвитку, від початкових спроб організації та боротьби за рівність прав до періоду активної участі в громадському та політичному житті країни. Жінки виступали за визнання своїх прав, включаючи право на працю, освіту та участь у прийнятті важливих рішень. Жінки почали активно працювати в різних секторах економіки. Вони працювали в промисловості, сільському господарстві, на будівництві, що було важливим кроком до їхньої економічної незалежності.

У цей період жіночі організації відігравали важливу роль у підтримці та захисті прав жінок, а також у розвитку їхнього соціального статусу. Важливим аспектом було створення умов для жінок здобувати освіту та розвиватися професійно, що сприяло їхньому інтелектуальному та соціальному зростанню.

Під час Другої світової війни жінки масово залучалися до праці у промисловості та сільському господарстві. Вони виконували важливі функції у військовій промисловості, медичній службі та інших секторах, заміщуючи чоловіків, які пішли на фронт. Жінки також служили у збройних силах, зокрема як медики, зв'язківці та навіть снайпери. Після війни жінки продовжували відігравати ключову роль у відбудові країни, коли активно працювали на заводах, у колгоспах, на будівництвах, забезпечуючи відновлення зруйнованої інфраструктури. Їх ентузіазм підтримувався активною пропагандою, яка формувала образ жінки як ідеального виробничника. Також велика кількість жінок стали відомими вченими, інженерами, лікарями, педагогами. Проте доступ до вищих посад залишався обмеженим, і жінки часто стикалися зі скляною стелею у своїй кар'єрі.

У 1980-х роках почали з'являтися критичні висловлювання щодо реальної ролі та стану жінок у радянському суспільстві. Люди втомилися від необхідності підпорядковувати своє життя потребам державної системи, що часто призводило до зниження авторитету держави. Жінки почали більше усвідомлювати свої права та можливості для самореалізації.

З початком перебудови жінки отримали нові можливості для самореалізації. Відкривалися нові професійні шляхи, з'являлися можливості для участі в громадських організаціях і політиці. Проте цей процес був складним і суперечливим, супроводжувався економічними труднощами і соціальними змінами.

Незважаючи на певні обмеження та втручання з боку влади, українські жінки продовжували активно боротися за свої права та виступати за справедливість. Їхні зусилля спрямовувалися на підвищення свідомості суспільства щодо жіночих проблем, а також на визнання їхнього внеску у всі сфери життя країни. Український жіночий рух у радянську добу відіграв важливу роль у формуванні соціального та політичного обличчя суспільства. Він був складовою частиною загальної боротьби за рівність та справедливість, сприяючи розвитку свідомості та самосвідомості жінок, а також зміцненню

їхнього соціального статусу в українському суспільстві. Тож, досліджувана тема знаходить свою актуальність і у сьогоднішній через розуміння ролі та внеску жінок в історію України, що є важливим для формування національної ідентичності та пам'яті нації. Дослідження українського жіночого руху в радянську епоху допомагає висвітлити історичні події, які можуть бути забуті або приховані, розкрити соціальні, політичні та культурні аспекти жіночої діяльності та боротьби за права. Це стимулює дискусії про гендерну рівність, визнання та захист прав жінок в сучасному суспільстві. Також це сприяє збереженню історичної пам'яті про боротьбу жінок за свої права. Це важливо для формування національної ідентичності та виховання нових поколінь у дусі поваги до рівності і прав людини. Вивчення минулих досвідів українського жіночого руху може надати уявлення про те, які проблеми та виклики стоять перед жінками в Україні сьогодні. Це може включати питання щодо прав жінок, сексизму, насильства, ролі жінок у політиці та суспільстві.

Незважаючи на зміни в міжнародному праві та практиці, жінки у всьому світі все ще стикаються з щоденними викликами. Крім того, їм часто не вистачає ресурсів та знань, необхідних для використання системи прав людини в боротьбі проти зловживань. Багато жінок не знають про жіночий рух або сприймають його як щось абстрактне, що їх не стосується. Після здобуття Україною незалежності зростає громадська активність жінок. Відбувається процес становлення масових жіночих організацій, збільшується кількість недержавних феміністичних угруповань. Причини об'єднання жінок різноманітні, а їхні інтереси та діяльність охоплюють широкий спектр: від клубів, центрів та організацій за інтересами до спроб впливати на реальну політику.

Жіночий рух в період незалежності стає невід'ємною частиною життя українського суспільства. Жіночі організації, маючи чітко визначені мету та завдання, цілеспрямовано діяли відповідно до своїх статутів, що сприяло поширенню їхнього впливу на державні структури, парламент та громадські інституції. Вони є важливою частиною феміністичного руху і активно беруть

участь у процесі державотворення, працюючи над удосконаленням законодавства та правових механізмів, поліпшенням становища жінок у суспільстві, впровадженням та утвердженням гендерної рівноправності. Це підкреслює актуальність глибокого та всебічного вивчення даного питання.

Сучасність висуває нові вимоги, тому на сьогодні одним із найактуальніших питань є забезпечення переходу України до стійкого соціального розвитку. Це потребує формування нової соціальної стратегії, збалансованої в організаційно-політичному, економіко-екологічному та соціокультурному напрямках. Соціальна стратегія, спрямована на створення умов стійкого розвитку України, включає також цілі досягнення гендерної рівності в суспільстві. Складність і багатоаспектність проблеми становища жінок в Україні викликає дедалі більший інтерес науковців, створюються центри вивчення розвитку гендерної політики, адже жіночий рух є складним процесом. Тому для детального вивчення становлення, розвитку і діяльності жіночого руху потрібно дослідити всі його складові.

Вивчення ролі жінок у радянському суспільстві дозволяє зрозуміти, як формувалися гендерні відносини, які існують в Україні донині. Багато аспектів сучасного становища жінок мають свої корені в радянському минулому, включаючи стереотипи, пов'язані з роллю жінок у суспільстві та на ринку праці. Досвід радянської доби має великий вплив на сучасну гендерну політику в Україні. Аналізуючи радянські підходи до гендерної рівності, можна виявити як позитивні, так і негативні уроки. Це допомагає формувати більш ефективні сучасні політики, спрямовані на забезпечення рівних можливостей для жінок і чоловіків. Дослідження радянського жіночого руху допомагає виявити та подолати стереотипи, які формувалися протягом десятиліть. Це сприяє побудові більш інклюзивного суспільства, де жінки і чоловіки мають рівні можливості для розвитку та самореалізації. Також вивчення жіночого питання дозволяє проаналізувати, як державна політика впливала на життя жінок. Це допомагає виявити механізми, які сприяли або, навпаки, перешкоджали

реалізації прав жінок, що є важливим для розробки сучасних ефективних політик.

Об'єктом дослідження є жіночий рух в Україні у радянську добу (1917 – 1991 рр.).

Предметом дослідження є жіночі організації, що функціонували протягом 1917-1991 рр., боротьба жінок за права та визнання соціального статусу у радянському суспільстві.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1917 по 1991 рік, що включає в себе всю радянську епоху. Нижня хронологічна межа зумовлена Лютневою революцією 1917 року та подальшими політичними змінами, які створили нові умови для громадської активності, у тому числі жіночого руху. Верхня хронологічна межа зумовлена розпадом Радянського Союзу та проголошенням незалежності України у 1991 році, що знаменувало початок нового етапу в розвитку суспільно-політичного життя країни, включаючи жіночий рух.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію України, яка була частиною Радянського Союзу протягом вказаного періоду. Дослідження фокусується на жіночому русі в межах Української РСР, а також на впливі радянської політики на жінок в УРСР.

Історіографію питання можна розділити на дві групи: радянська історіографія та історіографія періоду незалежної України. Напрацювання радянських науковців на тему дослідження українського жіночого руху були залежні від офіційної ідеології верхівки. Це означало, що деякі аспекти чи події ігнорувалися, змінювалися для того, щоб відповідати політичним потребам режиму. У публікаціях науковці зосереджували свою увагу на таких жіночих ролях в суспільстві, як трудівниця, мати, активна громадська діячка. Автори, опираючись на положення офіційних державних документів, висвітлювали рівноправне становище жінок в СРСР та широкий спектр можливостей особистісного розвитку жінки. Радянська історіографія відображає процес формування та створення образу досконалої жінки у розумінні людей.

Праця Зої Березіної "Жінки Радянської України – активні будівники комунізму"¹ є типовим прикладом радянської історіографії, що відображає офіційну ідеологію того часу. Книга прославляє роль жінок українського радянського суспільства як активних учасниць в будівництві комунізму, підкреслюючи їхню важливу роль у соціально-економічному, політичному та культурному житті країни. У книзі авторка описує жіночий активізм у різних галузях життя, зокрема у виробництві, освіті, науці, мистецтві, сімейному та громадському житті. Зокрема, розповідається про участь жінок у виробничій діяльності, особливо під час Великої Вітчизняної війни, про їхню роль у вихованні молодого покоління та побудові нового суспільства.

Ще одним відомим прикладом радянської історіографії є праця Олександри Коллонтай "Работница и крестьянка в Советской России"², яка є однією з її ключових робіт і входить до збірки "Избранные статьи и речи". В цій статті Коллонтай розглядає роль та становище робітниць та крестьянок у ранньому радянському суспільстві, зокрема в період революції. Вона аналізує соціальне та економічне становище жінок робітниць та селянок, їхні працівничі умови, участь у громадському житті, політичну активність та роль у будівництві соціалістичного суспільства.

У своїй праці «Повна рівність жінок в СРСР»³ Клавдія Кірсанова віддзеркалює офіційну радянську ідеологію щодо ролі жінок у суспільстві та їхнього статусу в СРСР. Авторство цієї роботи було спрямовано на просування ідеї, що жінки в СРСР досягли повної рівності з чоловіками у всіх сферах життя, включаючи політику, економіку, освіту, трудову діяльність та громадське життя.

Основна тенденція розвитку історіографії питання періоду незалежної України полягає у забезпеченні об'єктивності та безпристрасності у вивченні теми. Дослідники стараються дотримуватися відкритості до різних підходів та

¹ Березіна З. Бодрова Т. Жінки Радянської України – активні будівники комунізму. Київ: Політвидав України, 1954. 112 с.

² Коллонтай А. М. Работница и крестьянка в Советской России // Избранные статьи и речи. Москва, 1972. 432 с.

³ Кірсанова К. Повна рівність жінок в СРСР. Київ, 1937. С. 9.

точок зору. Також у цей період набуває особливого значення вивчення гендерних аспектів жіночого руху, включаючи аналіз статевих ролей, стереотипів та дискримінації.

У свою чергу Марина Вороніна у статті «Жіноче питання в Донбасі та феномен Паші Ангеліної (20-30 рр. ХХ ст.)»¹ намагалася дослідити взаємозв'язок між гендерними відносинами та географічним розташуванням регіону. Вона писала про гендерний дисбаланс, який відбувався внаслідок стрімкого розвитку важкої промисловості після активного заселення Донбасу.

Також цікавою працею є стаття Ольги Лабур «Нова жінка»: унормовані образи жінки-суспільниці і жінки-трудівниці в радянській літературі України 1920–1930-х років»². У статті розглянуто процес унормування образів жінки-трудівниці та жінки-суспільниці як складових образу “нової жінки”. В центрі уваги репрезентація образів в радянській науковій, публіцистичній літературі, періодиці та жіночих журналах в Україні 1920–1930-х років. Вона розглядає, як радянська влада та ідеологія вплинули на образи жінок у літературі та як ці образи відображали прагнення режиму до створення "нової жінки" - активної учасниці радянського суспільства.

Джерела нашого дослідження представлені кількома категоріями. Першою є архівні документи, зокрема «Отчеты по работе женотделов»³, в яких яскраво демонструється діяльність таких структур, як жінвідділи, які жорстко контролювали лідерський потенціал жінок, забороняли будь-яку ініціативність стосовно самостійності прийняття рішень. Також жінвідділи були прихильниками громадської активності серед жінок і працювали над зростанням рівня такої діяльності.

¹ Вороніна М. С. Жіноче питання в Донбасі та феномен Паші Ангеліної (20-30 рр. ХХ ст.) // Збірник наукових праць. Серія: Історія та географія. 2008. Вип. 33. 147-153 с.

² Лабур О. В. Нова жінка: унормовані образи жінки-суспільниці і жінки-трудівниці в радянській літературі України 1920- 1930-х років // Краєзнавство. 2010. №3. 204-213 с.

³ Отчеты по работе женотделов ЦК РКП(б), ЦК КП(б)У. Переписка с женотделом ЦК КП(б)У, партийными, советскими организациями и учреждениями о работе среди женщин. Резолюции об организации женских секций при партийных школах. Планы работы профессиональной секции при делегатском собрании // Центральний державний архів громадських об'єднань, м. Київ (ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 348. Арк. 242.

Окрім цього, використовувались також матеріали з Електронного архіву Українського Визвольного руху, а саме стаття "Українська жінка в боротьбі за УССД"¹ невідомого авторства, де описується процес боротьби жінки-сучасниці ОУН за визволення України.

Також, наприклад, стаття Рака М. "До питання призначення української жінки"², де окреслюється філософія призначення українського жіноцтва, що виражається не тільки в таких аспектах, як дітонародження, а й участь в державотворенні та революціях;

Яскравим прикладом невідомого авторства також є пропагандивна листівка від УПА "Пропагандивна листівка. Українська жінка"³, де українське жіноцтво закликають до державотворчої праці, та відбудови України та заклик достойно виховувати дітей.

Другою категорією джерел є візуальні джерела (фотокартки, картини, листівки), що використовувались в дипломній роботі лише оглядово, для повнішого розуміння контексту тодішніх подій. Третьою категорією є фундаментальні праці, як, наприклад, праця Мирослави Смольницької «Жінка в радянському суспільстві: офіційний образ і реальна практика»⁴, де висвітлені цитати зі спогадів радянських жінок, цитати з виступів керуючої верхівки, інші важливі джерела. В ній авторка окреслює місце жінки в радянському суспільстві 1945–1965 рр., порівнює пропагований державою образ радянської жінки УРСР перших повоєнних десятиліть з деякими реаліями жіночого повсякденного життя, що не вписувалися так однозначно в рамки радянських штампів.

¹ Українська жінка в боротьбі за УССД. Галузевий державний архів СБУ, м. Київ (ГДА СБУ). Ф. 13. Спр. 372. Т. 25. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/22151> (дата звернення 11.05.2024).

² До питання призначення української жінки. Галузевий державний архів СБУ, м. Київ (ГДА СБУ). Ф. 13. Спр. 376. Т. 48. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/6336> (дата звернення 10.05.2024).

³ Пропагандивна листівка. Українська жінка. Галузевий державний архів СБУ, м. Київ (ГДА СБУ). Ф. 13. Спр. 376. Т. 43. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/5589> (дата звернення 10.05.2024).

⁴ Смольницька М. Жінка в радянському суспільстві: офіційний образ і реальна практика // [Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика](#). 2011. Вип. 16. 162-174 с.

Мета бакалаврської роботи полягає у ретельному аналізі та розкритті історичних, соціальних, політичних та культурних аспектів участі жінок у громадському житті України протягом радянської доби з 1917 по 1991 рік.

Виходячи з поставленої мети можна сформулювати такі завдання:

- з'ясувати роль і статус радянських жінок у суспільстві;
- проаналізувати вплив радянської ідеології та політики на розвиток українського жіночого руху та формування гендерних стереотипів;
- дослідити історичні передумови та етапи розвитку українського жіночого руху протягом радянської доби;
- визначити основні жіночі громадсько-політичні організації, жінок-активісток та їх діяльність у роки радянської влади.

Методологія даної роботи включає у себе історико-генетичний метод: послідовне розкриття процесів та змін, які мали вплив на український жіночий рух у радянську добу; дискурс-аналіз: дослідження гендерних дискурсів у радянській публіцистиці; історико-порівняльний метод: порівняння українського жіночого руху з жіночими рухами за кордоном.

Тема "Український жіночий рух у радянську добу (1917 – 1991 рр.)" має значну наукову новизну. По-перше, дослідження цієї теми дозволить ґрунтовно вивчити специфіку українського жіночого руху в контексті радянської гендерної політики. По-друге, це дослідження допоможе розкрити роль жінок в українському суспільстві радянського періоду, їх внесок у розвиток економіки, культури, науки та освіти. По-третє, вивчення даної теми дасть можливість порівняти український жіночий рух з жіночими рухами в інших радянських республіках та за кордоном, що допоможе виявити його унікальні особливості.

Наразі існує значний дефіцит наукових досліджень, присвячених українському жіночому руху в радянську добу. Більшість досліджень, які були проведені в радянський період, носили ідеологічний характер і не давали об'єктивної картини розвитку жіночого руху. Сучасні дослідження цієї теми

лише починають з'являтися, тому наукова новизна цієї теми не підлягає сумніву.

Це дослідження допоможе краще зрозуміти роль жінок в українському суспільстві, гендерну політику радянської влади та її вплив на життя людей.

Результати дослідження можуть бути використані для розробки гендерної політики в сучасній Україні, а також для виховання гендерної свідомості у суспільстві.

Важливість дослідження українського жіночого руху в радянську добу обумовлена наступними факторами:

- Необхідністю подолання гендерної нерівності, яка існує в українському суспільстві.
- Важливістю гендерної перспективи для розуміння історичних процесів.
- Необхідністю вивчення та збереження історії українського жіночого руху.

Воно має значний науковий та суспільний потенціал і може дати вагомі результати, які допоможуть краще зрозуміти українське суспільство та його гендерну історію.

Розділ 1. Роль і статус радянських жінок у суспільстві

Роль і статус радянських жінок у суспільстві відображали складну динаміку ідеологічних, політичних та соціально-економічних перетворень. З одного боку, офіційна ідеологія радянського режиму просувала концепцію рівності статей, що сприяло певній емансипації жінок. Жінкам було надано право на освіту, працю та участь у політичному житті, і це зробило їх активними учасницями суспільного прогресу. З іншого боку, практика свідчила про наявність певних обмежень та дискримінацій. Вони часто відчували тиск патріархальних стереотипів і були призначені на ролі матері та домогосподарки. Крім того, жінки зіткнулися зі складнощами у реалізації своїх прав та амбіцій через обмеження, встановленими урядовими структурами та соціальними нормами. Хоча радянський режим сприяв певному піднесенню статусу жінок у суспільстві, вони все ще зазнавали викликів у боротьбі за повноцінне визнання та реалізацію своїх прав і можливостей.

Протягом останніх десятиліть в інформаційному просторі України було створено доволі багато статей, аналітичних матеріалів, які так чи інакше пов'язані з проблематикою гендерних досліджень. Незважаючи на широкий спектр тем, які розглядаються, існують прогалини у дослідженні ролі жінок в історії України, зокрема в жіночій історії в період УРСР.

У радянській історіографії висвітлені проблеми жіночої історії, але насправді показано, як партія і держава допомогли сформувати суспільне уявлення про ідеальну жінку. Радянські історики можуть розповісти нам конкретно про внесок і значення жінок у відбудову промисловості після Другої світової війни, а також про їх участь у суспільно-політичному житті, наприклад, у виконках Рад і жіночих радах; про «завдання» партії звільнити жінок у західних районах УРСР від становища гноблення та нерівності (ще з періоду польської окупації території України) та їх активну участь у створенні колгоспного ладу, тощо.

Слід зазначити, що в той час мало місце виготовлення окремих збірок про працю жінок в УРСР, в яких можна було знайти інформацію про бажання внести свій внесок у боротьбу за дострокове виконання п'ятирічного плану, досвід керівництва державними органами, організації та діяльності жіночих рад у промисловості, сільському господарстві. Також були подані цифрові дані про кількість жінок у промисловості, сільському господарстві, транспорті, у науці та мистецтві, чисельність жінок депутатів Верховних Рад СРСР і УРСР, Героїв Соціалістичної Праці, лауреатів Сталінської премії та матерів героїнь.

Ні для кого не секрет, що періодична преса слугувала активною платформою для агітації та пропаганди. У ній своєчасно публікувалися різноманітні доповіді, лекції, бесіди, тематика яких нав'язувала формування суспільної думки. Рішення про створення конкретної тематики такої публіцистики обговорювались та приймались заздалегідь. Не оминали пресу і статті про досягнення жінок як на державному, так і на місцевому рівні. Процес формування суспільної думки, ставлення до дійсності, безпосередньо образ думок – це все яскраво показує запити і плани держави через тематичність таких бесід. Таким чином, лекційна пропаганда мала укорінити у свідомості громадян, що «партія Леніна–Сталіна — організатор і натхненник перемог радянського народу», В. І. Ленін — «великий вождь і учитель трудящих», а Й. В. Сталін — «геніальний продовжувач справ Маркса–Енгельса–Леніна — великий вождь народів». Основа радянського ладу — соціалістична власність, в суспільстві вітаються переваги колективного господарства перед індивідуальним. Особливо підкреслювалася «роль соціалістичного змагання у виконанні завдань післявоєнного п'ятирічного плану». Селяни мали засвоїти, що «статут сільськогосподарської артілі — основний закон колгоспного життя», і зрозуміти особливості «поєднання особистих інтересів колгоспників з громадськими інтересами колгоспів». Велика увага приділялася формуванню

патріотизму в першу чергу за рахунок емоційного піднесення населення в зв'язку з перемогою СРСР у Другій світовій війні¹.

Раз у раз громадяни отримували чергові блоки інформації і нагадування, про «джерело сили і могутності СРСР», про «моральний образ радянської людини», про «радянський патріотизм і національну гордість радянських людей», про необхідність «виховання радянського патріотизму в школі і в сім'ї». Не обходилося і без протиставлення одних членів суспільства іншим — «українсько-буржуазні націоналісти — найзапекліші вороги українського народу»². Темі розмов були орієнтовані насамперед на жіночу аудиторію, тому у двох третинах запропонованих тем так чи інакше фігурували жінки.

Насамперед, визначалася роль жінок у будівництві соціалістичного суспільства, наголошувалося, що жінка в СРСР «...рівноправний громадянин соціалістичного суспільства», «...велика сила радянського суспільства». У праці Мирослави Смольницької «Жінка в Радянському суспільстві: офіційний образ і реальна практика»³ неодноразово підкреслювалася «Роль жінки в колгоспному будівництві», в «...державному управлінні», звеличувалася звитяжність «жінок-колгоспниць — Героїнь Соціалістичної Праці»; окреслювалися ключові ролі і завдання жінок: «...у виконанні нової сталінської п'ятирічки», «...у боротьбі за новий економічний і культурний розквіт нашої соціалістичної батьківщини», «...в боротьбі за післявоєнне піднесення сільського господарства», «...в боротьбі за укріплення колгоспного ладу», «...в боротьбі за організаційно-господарське укріплення колгоспів», у промисловості «...в боротьбі за виконання п'ятирічки в чотири роки», «... в боротьбі за новий економічний і культурний розквіт нашої соціалістичної Батьківщини». При цьому не залишалися поза увагою й питання особистого

¹ Чернега П.М. Підготовка робітничих кадрів у промисловості України в роки другої світової війни // Сторінки воєнної історії України. Київ: Інститут історії України НАН України, 2005. Вип. 9. С. 22.

² Смольницька М. Жінка в радянському суспільстві: офіційний образ і реальна практика // [Україна XX століття: культура, ідеологія, політика](#). 2011. Вип. 16. С. 162

³ Смольницька М. Жінка в радянському суспільстві: офіційний образ і реальна практика // [Україна XX століття: культура, ідеологія, політика](#). 2011. Вип. 16. С. 163.

життя та «моральний образ радянської жінки». Держава, потребуючи жіночої віддачі, систематично підкреслювала існування рівних прав чоловіків і жінок, закріплених у радянському законодавстві¹. Це питання цілеспрямовано підкріплювалося циклом лекцій, в яких висвітлювалося «підкування партії Леніна — Сталіна і радянської держави про політичне виховання і культурне зростання радянської жінки», «сталінське підкування про жінок-матерів і про дітей», робилося протиставлення на становищі жінок у країнах соцтабору і в капіталістичних країнах. Йосип Сталін зазначав, що важливим новоутворенням є те, що жіноча праця була спрямована на себе і ніяк не на батька і не на чоловіка, бо саме колгоспний лад робить жінку-робітницю рівною чоловіку-робітнику, при цьому виділяючи значення її праці у колгоспі².

Ця агітація широко поширювалася через засоби масової інформації на зустрічах у невеликих групах компаній і організацій, а також на зібраннях жінок-активісток із різних секторів ділового світу, де вони займалися активним залученням інших менш активних жінок у цю діяльність. Завдяки аналізу пропагандистських публікацій виявилось, що у радянські часи уявлення про безробітну було повністю стерто зі свідомості людей.

Виходячи з висновків щодо взаємовідносин чоловіків і жінок, можна сказати, що жінки користувалися повною правовою рівністю. Це була особливість і Української Радянської Соціалістичної Республіки. Фактична дискримінація та утиски жінок приховувалися офіційною ідеологією. Негласно існував своєрідний гендерний контракт, санкціонований державою, т. зв. «контракт працюючої матері»: жінка формально має з чоловіком рівні права, отримує будь-яку освіту, може працювати на будь-якій посаді — але при цьому сім'я не перестає бути основою її діяльності³. Держава немовби відмовлялася регулювати приватне життя людей, але насправді вона мовчазно підтримувала точку зору, що побут і сім'я — особиста справа кожної жінки, в

¹ Петrenchенко С. Права жінок у ХХІ столітті: історико-правовий аспект // Вісник Львівського університету. Серія: Юридична. 2014. Вип. 60. С. 120.

² Кірсанова К. Повна рівність жінок в СРСР. Київ, 1937. С. 9.

³ Іванова А. Соціо професійний статус радянської жінки в 40-60-ті рр. ХХ ст. 2018. URL: <http://www.ndu.edu.ua/storage/2018/ist/Ivanova.pdf> (дата звернення: 10.03.2023).

якій вона може розраховувати тільки на власні сили. Для характеристики наведених гендерних відносин, коли жінці відводилися дві ролі — працівниці і матері, стали використовувати термін «контракт працюючої матері». Окрім теоретичних напрацювань, дослідження українських науковців у галузі тендерної історії включають практичні дослідження, а саме запис інтерв'ю методами усної історії. Зрозуміло, що це дає змогу відкрити нові аспекти, осмислити нові образи повсякденного життя СРСР, виявити схожість і відмінність у жіночих звичаях¹.

Повоєнна демографічна ситуація в УРСР характеризується нерівномірним перерозподілом чоловічого і жіночого населення країни, особливо працездатного віку. У 1945 р. чисельність працездатного населення не перевищувала 3,5 млн. осіб проти 7,2 млн. перед війною, при цьому кількісний склад жінок станом на 1 січня 1945 р. становив 64 % усього населення республіки. Після повернення тих, хто залишився живим, з армії і з евакуації кількість працездатних зросла до 5,6 млн. осіб, але не досягла довоєнного рівня. Навіть після повернення додому чоловіків їх кількість удвічі поступалася кількості жінок².

З метою ефективної реалізації в національній свідомості всіх можливостей наявних трудових ресурсів у радянських жінок робився акцент на формуванні іміджу себе як активних і рівноправних «будівниць соціалістичного суспільства». Партійно-державна система мала досвід залучення жінок до вирішення своїх важливих стратегічних завдань, оскільки участь жінок у всіх сферах суспільного виробництва практикувалася в Радянському Союзі ще на початку 1920-х років.

Під час війни, коли значна кількість чоловіків перебувала на передовій, жінки невтомно працювали у своїй «боротьбі» на економічному полі та повною мірою виконували завдання самої Комуністичної партії, виконуючи

¹ Коханова О. Суспільно-політичне становище жінки в радянській Україні (20-30-ті рр. XX ст.) // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія: Історія та географія. 2012. Вип. 44. С. 21.

² Україна: Друга половина XX ст.: Нариси історії / Редкол.: П. П. Панченко (голова) та ін.; Авт.: П. П. Панченко, О. М. Веселова, Н. П. Барановська та ін. Київ: Либідь, 1997. С.185.

надважку роботу навіть у складних районах промислового виробництва, особливо на шахтах Донецького басейну. Важка промисловість була не єдиною сферою, в якій жінки швидко освоїли «чоловічі» спеціальності. Вони також були слюсарями, фрезерувальниками, бондарями, електрозварниками та ін¹.

Наприклад, станом на березень 1944 р. близько 50 % усіх робіт на шахтах комбінату Ворошиловградвугілля виконувалися жінками. Працівники сільського господарства також були укомплектовані виключно з жінок, підлітків, людей похилого віку та інвалідів. Тут жінки становили понад 80 % трудівників, оволодіваючи професіями трактористів МТС, комбайнерів, механізаторів².

Процес залучення жінок у відбудову не був пущений на самоплив. Зокрема, з метою налагодження роботи в західних областях УРСР прийнято ряд рішень ЦК КП(б)У: «Про роботу серед жінок в західних областях Української РСР» (5. 04. 1945 р.), «Про заходи з покращення роботи серед жінок в Західних, Ізмаїльській і Закарпатській областях України» (28. 04. 1946 р.). У 1947 та 1948 рр. прийнято ряд додаткових документів стосовно покращення роботи серед жінок решти областей УРСР: рішення ЦК КП(б)У «Про заходи поліпшення роботи серед жінок на Україні» (19. 04. 1948 р.), вказівки про роботу серед жінок в рішеннях Пленуму ЦК КП(б)У та постанови РМ і ЦК КП(б)У (20. 06. 1947 р.). У той же час, праця жінок у СРСР протягом багатьох років переважно відзначалася низьким рівнем кваліфікації або обмежувалася простими ручними операціями, що вимагали значного фізичного зусилля, і не потребувала спеціальної професійної підготовки³.

¹ Смольницька М. Жінка в радянському суспільстві: офіційний образ і реальна практика // Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. 2011. С. 165. URL: http://history.org.ua/JournALL/xxx/xxx_2011_16/12.pdf (дата звернення 03.03.2024).

² Чернега П.М. Підготовка робітничих кадрів у промисловості України в роки другої світової війни // Сторінки воєнної історії України. Інститут історії України НАН України. 2005. Вип. 9. Ч. 2. С. 93.

³ Іванова А. С. Радянська та західна жінка у 60-80 рр. XX ст.: компаративний аналіз // Матеріали II Міжнародної наукової конференції: "Європейська інтеграція: історичний досвід та політичні перспективи". Ніжин, 2017. С. 4.

Навіть після завершення війни, до повної демобілізації військових з Радянської армії, жінки продовжували грати важливу роль у виробництві та відбудові практично всіх галузей народного господарства. Їхній ентузіазм підігрівався активною пропагандою. Особлива увага приділялася створенню образу жінки як ідеального працівника. Ідеї партії, неодноразово повторювані жінками-активістками, звучали як заклик до всіх радянських жінок.

Реалізація завдань уряду і партії стосовно покращення роботи серед жінок відбувалася шляхом формування широкої мережі жіночих об'єднань — делегатських зборів та жіночих рад з різними секціями, які в своїй роботі керувалися вищезгаданими рішеннями ЦК КП(б)У та підпорядковувалися відділу з роботи серед жінок при ЦК КП(б)У (ліквідований у 1953 р.). Основна мета запровадженої роботи, — щоб якомога більше жінок сформували «свідому» громадянську позицію та активно брали участь у виробничому процесі. Жіночі ради різних регіонів мали свої специфічні завдання, які в основному залежали від політики уряду в одному з економічних районів України.

Мала місце така практика, коли в сільській місцевості західної частини Української Радянської Соціалістичної Республіки жіночий сектор організовував зустрічі, щоб заслухати різні виступи від селян (доповідачами зазвичай були представники району або місцеві вчителі), які часто проводилися. В них звітувалася інформація про нагляд за благоустроєм та озелененням, брали активну участь в організації людей для весняно-посівної кампанії (1948 р.), у створенні колгоспів, проводили агітацію за придбання державної позики тощо. У перше повоєнне десятиліття було проведено низку регіональних конференцій керівників виробництва різних галузей, щоб спрямувати жіночі ініціативи в потрібному Комуністичній партії руслі.

Ілюстративними з цього приводу є стенограми обласного засідання жіночого активу Тернопільської області (1948 р.), на якому були присутніми серед інших жінки-активістки і з інших західних областей України. «Ми зібрались тут для того, щоб обговорити питання про нашу роботу, про

виконання плану 4-ї сталінської п'ятирічки, як підвищити рівень нашої роботи»¹ — раз у раз повторювали з трибуни доповідачі. У своїх виступах передовики закликали всіх жінок-колгоспниць: «працювати ще краще, зміцнити трудову дисципліну, підвищити продуктивність праці, вирощувати високі врожаї»².

У жінок з'являлося відчуття власної важливості після таких зібрань, адже вони, зазвичай, організовувалися на вищому рівні, що давало додаткові емоції радості. Під час виступів доповідачі неодноразово підкреслювали, що в Радянському Союзі жінки мають рівні права на працю та відпочинок, а також усі можливості для самореалізації, зокрема у високопродуктивній праці та розвитку свого політичного світогляду. Жінки-активістки з віддалених місць зустрічалися зі своїми колегами, дізнавалися про їхні проблеми і досягнення у виконанні завдань, переконували себе у правильності своєї життєвої стратегії. Кожен виступ учасниць зборів включав у себе оголошення особистої мотивації, яка підбадьорювала до досягнення успіху. Часто лунали висловлювання про сподівання змін на краще у повсякденному житті: «Раніше жінки були забитими, не знали ніякого подвигу вперед, зараз жінки працюють на відповідальних постах, жінки депутати, жінки Герої Соціалістичної праці, про жінок можна читати в газетах і журналах»³; «Я 4 рік живу в Радянському Союзі. Я 4 рік почуваю себе рівноправною громадянкою, беру участь у виборах рівноправних громадян, беру участь у будівництві, у відбудові моєї Батьківщини»⁴.

Одноосібницям радили: «вступайте до колгоспу, організуйте дружну роботу, підвищуйте трудову дисципліну... Наші колгоспи — це наше весілля,

¹ Смольницька М. Жінка в радянському суспільстві: офіційний образ і реальна практика // [Україна XX століття: культура, ідеологія, політика](#). 2011. Вип. 16. С. 166.

² Смольницька М. Жінка в радянському суспільстві: офіційний образ і реальна практика // [Україна XX століття: культура, ідеологія, політика](#). 2011. Вип. 16. С. 166

³ Смольницька М. Жінка в радянському суспільстві: офіційний образ і реальна практика // [Україна XX століття: культура, ідеологія, політика](#). 2011. Вип. 16. С. 168

⁴ Смольницька М. Жінка в радянському суспільстві: офіційний образ і реальна практика // [Україна XX століття: культура, ідеологія, політика](#). 2011. Вип. 16. С.169.

наше радісне життя, це наше щастя. Це наш будинок»¹; «Я закликаю всіх жінок, які ще не вступили до колгоспів, після цих зборів пояснити всім жінкам про користь колгоспу»².

Аналізуючи численні довідки в ЦК КП(б)У про роботу серед жінок, можна зробити висновок, що у суспільстві сформувалася група жінок, які вибрали свою стратегію життя у вигляді активного здійснення себе в сферах, які раніше були для них недоступні. Для досягнення успіху та виживання вони мушили вкластися в інтенсивну працю та активно брати участь у громадському житті. Жінки були діяльними у всіх галузях виробництва: від відновлення народного господарства і навчання виробничій справі до боротьби за виконання планів на п'ятирічку за чотири роки, а також відновлення та створення колгоспів у західних регіонах України. Вони активно брали участь у різноманітних безкоштовних громадських роботах, таких як благоустрій населених пунктів, ремонт шкіл, клубів, гуртожитків, дитячих закладів, надання допомоги дітям-сиротам, організація господарських та політичних кампаній і т. д. Образ радянської жінки як товаришки чоловіка у повсякденній соціалістичній "боротьбі" за виконання виробничих планів, збереження порядку на вулицях і перемогу в соціальних змаганнях, поступово перетворився з об'єкта гордості в щоденну реальність. Навіть у 1960-х роках жінки працювали на виробництві на рівні з чоловіками без жодних закликів до подвигу. Ця рівність стала невід'ємною частиною ціннісних орієнтацій радянських жінок.

Для того, щоб заява про рівність прав жінок у всіх сферах, у тому числі в партійному та державному керівництві, не виглядала порожньою, неодноразово розсилалися в різні сторони інструкції щодо формування жіночого партійного капіталу, тим самим збільшуючи кількість жінок при владі. Проте не завжди ці вказівки враховувалися місцевими керівниками.

¹ Смольницька М. Жінка в радянському суспільстві: офіційний образ і реальна практика // [Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика](#). 2011. Вип. 16. С. 167.

² Смольницька М. Жінка в радянському суспільстві: офіційний образ і реальна практика // [Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика](#). 2011. Вип. 16. С. 167.

Регулярні звіти неодноразово демонструють чіткі відмінності між чоловіками та жінками в таких сферах, як менеджмент, якщо сказати по сучасному. Протиріччя між пропагандою і практикою було чітко видно в повсякденній дійсності людей. Найбільш яскраво це можна спостерігати в перше повоєнне десятиліття. Все радянське суспільство раділо закінченню війни і перемозі у Другій світовій війні. Перехід до мирного будівництва супроводжувався сильним натхненням на працю, і люди всюди з ентузіазмом брали участь у мирному виробництві, про що свідчать численні інформаційні документи ЦК КП(б)У в кожній області¹.

В суспільстві активно обговорювало питання: про припинення дії карткової системи, про повернення спричинених війною збитків, про необхідність зменшення темпів роботи, про бажання працювати не за бронєю, а там, де хто хоче і кому де вигідно, про потребу вільного продажу хліба, про відновлення довоєнного життя в матеріальному становищі, про збільшення заробітної платні і достатнє забезпечення населення продуктовими і промисловими товарами, про відбудову житла, про припинення мобілізації робочої сили тощо². Водночас лунали висловлювання, що не сприяли підвищенню авторитету держави, оскільки люди були втомлені від війни та від необхідності підпорядковувати своє життя потребам державної системи. Проте держава, навіть по закінченні війни не давала можливості вибору індивідууму проявити себе у вибраній особистими переконаннями чи бажаннями сфері діяльності. Необхідно було виконувати лише завдання комуністичної партії. Перенісши лозунги війни у повоєнну повсякденність проголошувалися заклики залишити всі особисті мрії, переживання, сподівання тощо до кращого часу, що жінки і зробили, нарівні з чоловіками включившись у виробничий процес. Порівняно легше на соціальне замовлення суспільства відгукувалися молоді дівчата, комсомолки, які не були переобтяжені сімейними обов'язками.

¹ Іванова А. Соціо професійний статус радянської жінки в 40-60-ті рр. ХХ ст. // Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, 2017. С. 4.

² Смольницька М. Жінка в радянському суспільстві: офіційний образ і реальна практика // [Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика](#). 2011. Вип. 16. 162-174 с.

Спочатку вони були мобілізовані нарівні з чоловіками для відбудови об'єктів важкої промисловості та працювали на численних благоустроях, пов'язаних з реконструкцією міст, доріг, соціально важливих будівель. Вони збирали врожай на колгоспних полях і тижнями не могли повернутися додому. Вони охоче брали участь у виробничому навчанні, навчалися різним професіям і працювали за розподілом. Однак таку соціальну активність не слід чітко розуміти як готовність безпосередньо служити державі. Часто така діяльність була, по-перше, прищепленою потребою, своєрідною стратегією виживання, по-друге, існувала особиста мотивація вибору відповідної життєвої стратегії.

Відсутність матеріальних благ і засобів для існування, бажання бути визнаним «звичайною радянською людиною» і довести свою невинність (така модель поведінки зустрічається у нащадків так званих «ворогів народу» та репатріантів), змінити місце проживання, щоб хоч трохи вирватися з-під суворого нагляду влади - всі ці та багато інших мотивів змушували погоджуватися на будь-яку роботу і працювати у важких трудових умовах, незалежно від особистих уподобань. Жінки погоджувалися їхати далеко від своїх домівок згідно з направленням за оргнабором, навчатися на багатьох курсах і в навчальних закладах системи трудового резерву. Наявність сім'ї та народження дітей суттєво обмежували мобільність жінок. Крім того, особливо в перші роки реконструкції, молоді матері часто залишалися наодинці з проблемою, як одночасно доглядати за маленькими дітьми, зберігаючи мінімальний графік роботи.

Активна виробнича та громадська діяльність була б неможливою без розвиненої соціальної інфраструктури, насамперед мережі дитячих садків. У загальнодержавному масштабі ситуація з відновленням дитячих садків, а в деяких регіонах і мережі дитячих садків покращилася лише на початку 1950-х років. Раніше було лише кілька районів, де такі об'єкти існували в межах кількох населених пунктів. Тому перед молодими матерями, які живуть у селі, спочатку є вибір: залишатися вдома з дітьми і постійно перебувати під тиском з боку сільської влади, іноді з погрозами, або йти працювати в колгосп, для

відпрацювання певної кількості днів, які в свою чергу не приносили задовільного прибутку, при цьому залишати малолітню дитину на цілий день саму, в кращому разі під нагляд ненабагато старших дітей чи когось із родичів похилого віку, які за станом здоров'я були навіть не придатні для будь-якої роботи в колгоспі¹.

У неробочий час жінка не могла відпочивати, адже на її тендітні плечі лягали різноманітні сімейні обов'язки, такі як побутові питання, регулювання сімейних відносин та зобов'язань. Фактично ведучи домашнє господарство жінка відробляла другий робочий день, який, на відміну від першого, не оцінювався, не оплачувався, забирав час, необхідний для відновлення сил. Таким чином вона приносила гроші в сім'ю, але якщо їх все одно не вистачало, то були способи заощадити і при цьому отримати додатковий дохід (наприклад, обробляючи приватне поле або вирощуючи власний урожай, залишки якого можна було продати на міських базарах; утримання невеликої кількості худоби; пошиття одягу на замовлення; виготовлення грубого полотна на рядна, рушники, покривала на саморобних ткацьких верстатах тощо). Слід відзначити, що описана ситуація більш характерна для першого повоєнного десятиліття, оскільки в Україні в результаті воєнних дій залишилося багато вдів і сиріт; процес демобілізації військових з Радянської армії розтягнувся на кілька років; чоловіки були задіяні більшою мірою у відбудові житлових і господарських приміщень тощо.

В результаті проваджуваної державою політики, коли орієнтація на сім'ю віталася як доповнення, а не як пріоритетний вибір громадського над приватним, жінки виявилися не готовими народжувати багато дітей, щоб не втрачати свій соціальний статус.

У цей час також бачимо додаткове навантаження на жінок. Соціальний статус жінки, на відміну від статусу чоловіка, все більше залежить від успішності дітей і «талантів» матері. Крім годування немовлят, догляду за

¹ Пагіря О. Гендер по-радянськи: навантаження жінки в СРСР звужувало коло обов'язків чоловіка // Український тиждень. 2012. №10. URL: <https://tyzhden.ua/hender-po-radiansky-navantazhennia-zhinky-v-srsr-zvuzhuvalo-kolo-obov-iazkiv-cholovika/> (дата звернення 09.03.2024).

ними, одягання, приготування їжі, навчання основ розуміння навколишнього середовища і комуністичної моралі, жінки відповідали за правильну підготовку дітей до школи, успішність, розвиток звички планувати дозвілля та культурний час.

Оскільки жіноча гендерна ідентичність у радянському соціумі конструювалася на ідеях про ідеальний образ жінки-трудівниці¹, радянська влада створила новий зовнішній образ для пересічної радянської жінки. І це була досить скромна подоба зовнішньому вигляду чоловіка. Одяг – зручний та простого крою, волосся – коротке або сховане під хустиною, на обличчі – мінімум косметики або повна її відсутність. Намагання якимось чином себе прикрасити за допомогою косметики, складної зачіски або модного одягу засуджувалось ідеологією як дрібнобуржуазність, міщанство та обмеженість². У зразкової трудівниці та активістки просто не могло бути часу на такий дріб'язок, як підкреслення власної краси та жіночності, оскільки, за офіційною радянською ідеологією, жіночий ентузіазм мав активно експлуатуватися виключно для вирішення економічних та суспільних проблем держави.

Безумовно, наведені вище приклади є лише окремими штрихами до з'ясування місця, ролі і статусу жінки в радянському суспільстві. Неможливо, та й мабуть немає необхідності намагатися моделювати універсальний образ радянської жінки. Адже в повоєнному суспільстві радянська система різним верствам і групам населення як в індивідуальному, так і в загальному порядку, пропонувала, нарівні з матеріальними труднощами, цілу обійму постійних стресових ситуацій. Одним з наслідків війни виявилася численна кількість вдів і сиріт, які не тільки страждали від втрати близьких людей, а ще й змушені були самотужки, без чоловічої підтримки, відбудовуватися, боротися за харчування, за виживання, за отримання певного соціального статусу. Ситуація ускладнювалася для тих жінок, які не мали освіти і, разом з тим, в силу

¹ Земзюліна Н.І. Становлення системи захисту прав жінок у процесі їх залучення у суспільне виробництво в СРСР (1920-ті рр.) // Український селянин. 2014. Вип. 14. С. 183.

² Гусарова К. «Я никогда не увлекалась косметикой»: советский опыт искусственной красоты // Неприкосновенный запас: дебаты о политике и культуре. 2007. № 4. С. 146.

численних обставин не могли дозволити собі таку розкіш, як навчання — як результат, їх працю в державі використовували на численних некваліфікованих роботах. Більш того, попри наявні статистичні показники рівня освіти і професійної підготовки жінок, у зв'язку з закріпленим подвійним навантаженням, оформилася стійка специфіка професійної зайнятості жінок — некваліфікована і малокваліфікована праця, переважно ручна, важка, що не потребує ніякої професійної підготовки. Спостерігалось замкнуте коло — жінки важко працювали, але не мали достатніх коштів на прожиття. Мінімальні залишки від заробітної плати вкладалися у домашнє натуральне виробництво, зокрема в селі, за рахунок нього і виживали, особливо в перше повоєнне десятиліття. Щоправда навіть тяжка праця не вберегла від голоду 1947 р., коли увесь наявний врожай на колгоспних полях України під пильним оком партійних функціонерів повністю вивозився з колгоспу. В цей час жорстоко каралося будь-яке намагання зберегти хоч частку врожаю. Люди продовжували жити в умовах постійного контролю з боку системи ще тривалий час. Інколи до абсурду доходили покарання, в т. ч. і жінок за окремі покарання. Зокрема, за період з 1 січня по 1 жовтня 1950 р. перевіряючими органами припинено у т. ч. справи про крадіжку соломи, неповернення грошей за будівництво хати, крадіжка кавунів, здача молока з невідповідною жирністю, зібрання дітьми колосків на колгоспному полі, крадіжка 2 кг картоплі¹.

В анонімному листі у Президію ВР УРСР (від 17.07.1950 р.) колгоспники наступним чином характеризували своє існування: «На хліб неврожай в колгоспах, ми вже знаємо, що нічого не дадуть, а помирати з голоду не хочеться. Запасів у нас немає, грошей також майже нічого, злидні заставляють робити злочини, а за ті злочини, які б вони не були, покарання одне — 10 років тюрми і на Урал або в тайгу, бо туди необхідна безплатна робоча сила, у нас називають організований набір через тюрму. В нас в Україні

¹ Смольницька М. Жінка в радянському суспільстві: офіційний образ і реальна практика // [Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика](#). 2011. Вип. 16. С. 171.

є такі села, де з 100 хат у 80 чи навіть більше один з сім'ї засуджений на 10 і більше років. Війна наробила сиріт і вдів, а ми штучно продовжуємо їх робити. Замість виховної роботи з боку керівників чути лише погрози — суд та тюрма»¹.

У післявоєнних суспільствах влада ставилася до великої кількості людей (як чоловіків, так і жінок) як до маргіналів порівняно з більшістю членів суспільства (включно з засудженими до різних видів покарання та репатрійованими). У результаті така політика чинила певний тиск майже на кожного члена суспільства, в результаті чого людям доводилося вибирати, яку життєву стратегію вибрати, щоб вижити. Таким чином, образ, пропагований радянською ідеологією в повоєнне десятиліття, представляє нам працюючих жінок, які є рівноправними партнерами з чоловіками у виробничому процесі.

Розглядаючи напрацювання наших попередників з цього питання, приходимо до висновку, що жінки в СРСР є потужною і поширеною робочою силою, мобілізованою державою для виконання різноманітних завдань. Хоча жінкам було надано різноманітні зразки для наслідування для повної реалізації нарівні з чоловіками, на практиці лише обмежена кількість жінок мала до них доступ. Незважаючи на очевидні зразки для наслідування, засновані на стереотипах типу «робітниця», «жінка-мати» тощо, залежно від того, до якого соціального класу жінка належала чи в рамках якої соціальної стратифікації мала місце, можуть спостерігатися абсолютно різні стратегії виживання та моделі поведінки.

Держава та партія вкладали значні зусилля у формування образу ідеальної жінки у свідомості громадян. Пропагандований радянською державою образ жінки не завжди відповідав реальності її повсякденного життя, виходячи за межі радянських стереотипів. Робота жінок широко висвітлювалася у радянських збірках, які випускалися за партійним замовленням. Такі видання містили інформацію про виконання жінками

¹ Смольницька М. Жінка в радянському суспільстві: офіційний образ і реальна практика // [Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика](#). 2011. Вип. 16. С. 172.

п'ятирічок, їхнє керівництво в органах влади, діяльність жіночих рад у промисловості та сільському господарстві. У СРСР було створено низку лекцій, доповідей та бесід, рекомендованих для жіночої аудиторії. Ці лекції пропагували соціально прийнятні рольові моделі для жінок, відображали їхні погляди та ставлення до дійсності. Більшість лекторів таких заходів також складали жінки.

У суспільстві був сформований образ: радянська жінка - активний і рівноправний "будівник соціалістичного суспільства". Велика кількість жінок вивчила чоловічі професії. Головним напрямком жіночої праці стала промисловість. Вона займала перше місце за кількістю жіночих працівників, і кількість зайнятих жінок там зростала швидше, ніж кількість чоловіків. Залучення жінок на виробництва, у т. ч. у важкій індустрії, оголошувалося правом та можливістю жінки «застосувати свою працю в будь-якій галузі промисловості»: «Раньше, например, женщина никак не могла попасть в промышленность по обработке металлов и машиностроения. Теперь мы имеем там целые армии женщин»¹. Як результат, до 1974 року питома вага жіночої праці в промисловості досягла 49 %, у сільському господарстві жінки становили 45 % працівників радгоспів, підсобних господарств і інших сільськогосподарських підприємств. Жінки переважали серед працівників в сферах охорони здоров'я та соціального забезпечення (84 %), освіти (74 %), культури (70 %), зв'язку (68 %), торгівлі та громадського харчування (76 %). Іншими словами, жінки працювали у всіх сферах економіки та грали величезну, в багатьох випадках, вирішальну роль, як основна робоча сила.²

Не можна не погодитися з думкою Марини Вороніної, яка, аналізуючи професійний шлях Паші Ангеліної, доходить висновку, що, за умов індустріального оточення та домінування чоловічих професій, для молодих амбітних жінок, які прагнули самореалізації, популярності та кращого заробітку, найбільш ефективним шляхом самовираження було стати кращими

¹ Женщина страны социализма. Сталинград : Областное издательство, 1938. С 20.

² Кобченко К. Гендерна політика радянської влади 1930-х років: між пропагандою та реальністю // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: гендерні дослідження. 2016. Вип. 2. С. 59.

за чоловіків: «Прославитись у жіночій професії – це означало мати славу другого сорту, для справжньої слави потрібна була перемога над чоловіками в чоловічій професії і життя П. Ангеліної найкращий тому доказ»¹.

У той же час, протягом багатьох років характеристика професійної діяльності жінок в СРСР залишалася такою, що вона в основному виконувала некваліфіковану або малокваліфіковану ручну роботу, яка виявлялася надзвичайно важкою і не потребувала жодної професійної підготовки. У 1960-х роках жінки вже працювали на рівні з чоловіками на виробництві, і така рівність увійшла в цінності радянських жінок, не вимагаючи більшого закликів або агітації. Хоча рівність жінок із чоловіками намагалися втілити у всіх сферах, проте існувала значна розбіжність між пропагандою і практикою, особливо в першому післявоєнному десятилітті.

Наприклад, в сфері партійного та державного керівництва було надіслано кілька вказівок щодо збільшення представництва жінок у владних органах, проте місцеві керівники не завжди дотримувалися таких вказівок.

Народження дітей значно обмежувало мобільність жінок, особливо на початку процесу відбудови, через недостатньо розвинену інфраструктуру, зокрема мережу дитячих садків. Ця ситуація покращилася лише на початку 1950-х років. У зв'язку з цим жінки стояли перед вибором, особливо в сільських районах: залишитися вдома з дитиною або піти працювати в колгосп для відпрацювання трудовнів.

Жіночі обов'язки включали розв'язання побутових проблем та регулювання сімейних відносин, які вона здійснювала у свій вільний час. Фактично, ведучи домашнє господарство, жінка відробляла другий робочий день, який, на відміну від першого, не оцінювався, не оплачувався і забирав час, необхідний для відновлення сил. Таким чином, вона забезпечувала сім'ю грошима, економила, а при недостатньому доході шукала способи для заробітку додаткових коштів, наприклад, працюючи на присадибних ділянках,

¹ Вороніна М. С. Жіноче питання в Донбасі та феномен Паші Ангеліної (20-30 рр. XX ст.) // Збірник наукових праць. Серія: Історія та географія. 2008. Вип. 33. С. 148.

вирощуючи продукти для продажу, шиючи одяг на замовлення, виробляючи різні речі, які можна було продати на міських ринках, тощо.

Поміж домашніми обов'язками, жінка повинна була дбати про свій зовнішній вигляд. Вона була струнка і приваблива, завдяки вправам гімнастики. Навіть у випадку якихось недоліків, журнальні поради допомагали виправити ситуацію. Крім занять спортом, радянська жінка також цікавилася спортивними подіями і відвідувала змагання. Вона вміла самостійно робити зачіски та манікюр у домашніх умовах, отримуючи поради з жіночих журналів та книг про домашнє господарство. У кожному номері журналу можна було знайти інструкції щодо пошиву одягу та його прикрас, завдяки чому жінка могла зробити одяг для всієї родини. Також важливою була навичка стояти в черзі за дефіцитними товарами.

Радянською владою активно просувався образ ідеальної жінки, який відтворювався у жіночих журналах. У цьому образі жінка виконувала широкий спектр ролей: вона була кухаркою, господинею, швачкою, лікарем, вчителем, матір'ю, дружиною, спортсменкою, модницею, психологом, ідеологом тощо.

Щодо ролі жінки у сімейному житті в період радянської епохи, тут ми спостерігали гендерну асиметрію. Це проявлялося у тому, що статус чоловіка в сім'ї залишався незмінним, тоді як жінка брала на себе частину традиційно мужніх функцій, оскільки вона також мала працювати, не звільняючись від материнських обов'язків. Таким чином, у суспільстві, що пропагувало загальну рівність, фактична рівність у сімейних відносинах не була досягнена. Це було під впливом нового гендерного статусу, який радянська ідея рівності відзначила як "товариш".

Отже, роль і статус радянських жінок у суспільстві були суттєво визначені ідеологією та політикою радянського режиму. Протягом радянського періоду жінки отримали значні можливості для освіти, працевлаштування та участі в суспільному житті. Вони були висувані як активні учасниці будівництва комунізму та ідеологічної революції. Однак, ця "рівність" була в основному поверхневою, адже радянське суспільство все ще відтворювало

стереотипні гендерні ролі, і жінкам накладалися певні обов'язки у сім'ї та громадському житті. Вони, зазвичай, були відповідальні за домогосподарство та виховання дітей, навіть у тих випадках, коли працювали на повну ставку.

Розділ 2. Жіночий активізм

Жіночий активізм представляє собою важливий аспект соціального руху, який здійснюється жінками для захисту своїх прав, відстоювання інтересів та просування рівності та справедливості у суспільстві. Цей активізм може виявлятися у різних сферах, включаючи політику, громадську діяльність, освіту, бізнес та інші сфери життя.

У багатьох країнах і культурах жіночий активізм відіграє ключову роль у боротьбі за гендерну рівність та визнання прав жінок. Жінки-активістки збираються разом, щоб висловлювати свої думки, протестувати проти нерівності та дискримінації, сприяти позитивним змінам у законодавстві та політиці.

Важливо зазначити, що жіночий активізм має глибокі історичні корені. Від початку боротьби за жіночі права у XIX столітті до сучасних феміністичних рухів, жінки завжди виступали за свої права та свободи, і вносили значний вклад у суспільний прогрес.

Жіночий активізм також відіграє важливу роль у підтримці жіночого підприємництва, розвитку освіти для дівчат та молодих жінок, а також у боротьбі з насильством щодо жінок та підтримці жінок у складних ситуаціях.

Жіночий рух представляє собою організоване об'єднання жінок для досягнення емансипації та рівних прав. Його ідеологічною основою стали принципи фемінізму, який аналізує коріння та пропонує шляхи перетворення суспільної структури, щоб жінки були визнані рівними чоловікам у правах і можливостях, не були обмеженими, приреченими на залежність від чоловіків та підпорядковані їм. Феміністки виступали за рівні шлюбні та майнові права, однакову оплату праці, доступ до професійної освіти, політичні та громадянські права та інше.

У другій половині XIX та на початку XX століття з'явилися різні напрями та течії фемінізму. Відмінні жіночі групи почали активно об'єднуватися, перетворюючись у загальнонаціональні рухи, що відкрито висловлювали свої

вимоги перед урядами країн Європи та Північної Америки. Цей період отримав назву "першої хвилі" фемінізму. Український жіночий рух наприкінці XIX та у першій половині XX століття мав свої особливості через колоніальний статус українського народу. Жінки з колоніальних народів вважали, що борючись за національну незалежність та державну самостійність, вони автоматично виборюють свої громадянські права та свободи. Тому філософи та вчені Європи мало звертали увагу на проблематику жінок. Лише Наталя Кобринська аргументувала необхідність переосмислення гендерних відносин у широкому соціальному контексті. Вона першою в соціалістичному русі висунула тезу про те, що економічна рівність жінок без розуміння складнощів жіночої долі у патріархальних суспільствах може призвести до подвійного навантаження. Однак її ідеї не знайшли підтримки серед політичних співробітників, таких як Клара Цеткін, Марта Павлик, Іван Франко, які вважали, що економічно-політична перебудова суспільства автоматично зрівняє статі. Феміністки висловлювали необхідність самостійного розуміння та вирішення проблем рівноправності жінок, яке неможливе без повного доступу до освіти та рівних правових можливостей¹.

Варто згадати про фемінізм, який почав складатися як суспільний рух у середині XIX століття. Історично першими завданнями дореволюційного жіночого руху було забезпечити жінкам доступ до оплачуваної праці та освіти. Пізніше першому плані вийшла мета домогтися виборчого права жінок — цю мету було досягнуто влітку 1917 року, коли під тиском жіночого руху Тимчасовий уряд надав російським жінкам всю повноту виборчих прав. Більшовики, остаточно закріпивши за собою владу в країні, поширювали ідею, нібито саме після Жовтневої революції жінкам було надано всі права, зокрема й політичні. Проте, як сказано вище, це відбулося ще після Лютневої революції, коли Тимчасовий уряд під тиском багатотисячного жіночого протесту в Петрограді встановив загальне виборче право для жінок.

¹ Богачевська-Хом'як М. Д., Кісь О. Р. Жіночий рух // Енциклопедія сучасної України. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. С. 2. URL: <https://esu.com.ua/article-18147> (дата звернення 01.04.24)

Після Жовтневої революції більшовики спочатку співпрацювали з жіночим рухом та здійснили ті реформи, які феміністки раніше готували і просували десятиліттями. У цьому радянська влада не схвалювала існування незалежного жіночого руху, вважаючи його буржуазним. Вона реалізовувала власний проект емансипації, спрямований на політичну та економічну мобілізацію жінок на користь держави. Багато проблем жінок при цьому не могли бути вирішені, і ці проблеми опинилися на порядку денному нового феміністського руху, що виник наприкінці 1970-х років у дисидентських колах.

Процес розвитку громадських організацій у радянську епоху призвів до того, що практично всі дорослі громадяни брали участь у діяльності громадських організацій, часто були членами кількох з них, як це було зазвичай і формально. Самостійна роль громадських організацій як суб'єкта політичної діяльності практично не відображалася в науковій літературі радянських років. Це мало об'єктивні причини, оскільки всі організації працювали безпосередньо під керівництвом КПРС. Громадські організації, з одного боку, існували як цілісна система, що включала в себе КПРС, ВЛКСМ, професійні та творчі спілки, кооперативні та добровільні товариства, а з іншого боку, вони були складовою політичної системи суспільства.

Нова роль жінок, які активно беруть участь у громадській та політичній діяльності в пострадянській Росії, актуалізує відносно нещодавній історичний досвід жіночої соціально-політичної участі, пов'язаний з радянською епохою та її специфікою.

Радянська влада та її лідери, так чи інакше, усвідомлювали необхідність залучення жінок на свій бік. Інтереси та потреби жінок працюючих класів (робітників і селян) представлялися як загальні для всього утисненого населення та прямо протилежні інтересам утискаючої меншості. Протиріччя, які існували між чоловіками та жінками працюючих класів, і тим більше між різними групами жінок, що належали до класу утиснутих (робітниць, дружин робітників, селянок, домашньої прислуги і т.п.), фактично ігнорувалися. Жінки з інших суспільних верств - купецтва, дворянства, духівництва, інтелігенції -

вважалися класово чужими і не отримували жодних політичних прав. Весь тон партійних заяв перших післяреволюційних років, незважаючи на загальноосвітню спрямованість, ставив жінку в позицію «отримувачки подарунків» від визволителів, яка не усвідомлювала себе власною визволителькою.

Активізація соціально-політичної участі жінок розглядалася як закономірний перехід від досягнення елементарної загальноосвітньої грамотності до грамотності в політиці, а від політичної грамотності - до політичної активності. У 1919 році був вжитий крок у реалізації емансипаторського проекту більшовиків, тому були створені відділи партійних комітетів з роботи серед жінок (жінвідділи). Функції цих установ включали практичну роботу серед жінок (підвищення рівня політичної свідомості, загальної грамотності робітниць, селянок, господинь, підготовка жінок до роботи у державних і громадських установах). Відділи з роботи серед жінок виступали зв'язковою ланкою передусім між партійними установами, місцевими радами та жіночим активом міста і села. Подібні структури обов'язково створювалися при партійних комітетах. Загалом роль цих установ у процесах формування жіночого лідерства неможливо оцінити однозначно. З одного боку, саме жінвідділи у багатьох випадках ініціювали зростання жіночої громадської активності, особливо у сфері прийняття владних рішень на середньому і низькому рівнях. З іншого боку, ці структури, не маючи самостійності, здійснювали жорсткий контроль над жіночим лідерством, переривали будь-яку спробу активісток до самостійних рішень, відслідковуючи найменше відхилення від партійного курсу. Завідуюча жінвідділом при ЦК КП(б)У Конкордія Самойлова у своєму звіті писала: «...Першим кроком роботи відділу було встановлення зв'язку з усіма губернським, а через них і з повітовими комітетами партії. Розсилалися телеграми та циркулярні листи, однак цього було замало, тому були відправлені інструктори-організатори до деяких міст (Одеса, Київ, Луганськ).

Інструктори повинні були провести конференції та міжнародний жіночий день»¹.

Перед жіночими відділами різного рівня була поставлене завдання: підняти політичну свідомість жінок та виховати у них навички дій у публічній сфері. Жіночі відділи та їх активістки брали участь у створенні комітетів допомоги хворим та пораненим червоноармійцям. Після завершення громадянської війни вони приймали участь у боротьбі з голодом та розрухою, організовували суботники, громадські столові, дитячі будинки та інтернати. З ініціативи жіночих відділів приймалися декрети про сімейний, правовий, шлюбний та майновий стан жінок. Жінвідділи діяли по всій партійній вертикалі, у кожному населеному пункті й регіоні. За допомогою цих організацій радянська влада мала на меті підмінити не лише суто феміністичні, а й добродійні та освітні жіночі товариства. Через жіночу мережу радянська влада намагалася передусім залучити якомога більше партійців і агітаторів. Наприклад, у рамках організації велася підготовка партійних кадрів. «Серед виборців жіночої статі до місцевих органів влади пропорційно обирали представниць -“делегаток” і розподіляли по кілька осіб та закріплювали за секціями міськради, щось на кшталт стажування. Ці жінки періодично приходили на “делегатські зібрання”, де їм читали лекції та обговорювали позитивні й негативні моменти відвідування радянських органів влади»².

Фактично це означало активну участь жінок у роботі відділів соціального забезпечення, праці, народної освіти, охорони здоров'я. Спочатку жіночі відділи існували винятково в місті, потім їх діяльність була поширена і на село, де жінки, серед іншого, були закликані сприяти господарському просвітленню селян. Саме робота делегаток-жінок вперше надала можливість тисячам жінок спробувати свої сили у втіленні владних функцій.

¹ Отчеты по работе женотделов ЦК РКП(б), ЦК КП(б)У. Переписка с женотделом ЦК КП(б)У, партийными, советскими организациями и учреждениями о работе среди женщин. Резолюции об организации женских секций при партийных школах. Планы работы профессиональной секции при делегатском собрании // Центральный державний архів громадських об'єднань, м. Київ (ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 348. Арк. 242.

² Кісь О. Українські жінки в горнілі модернізації. Харків: КСД, 2017. С. 238.

У свою чергу, ця активність не могла не впливати на уявлення жінок про себе та соціальну реальність, яка їх оточує. Діяльність жінок в основному концентрувалась в звичайній для них сфері, і, незважаючи на те, що їх функції надавалися державну значимість, вони були не порівняні з завданнями оборони, фінансів, промислового виробництва, ідеології, що залишалися прерогативою чоловіків. Таким чином, була закладена певна традиція, яка зберігалася й досі. Початківцем політичного обґрунтування такого роду розподілу, який залишав жінкам сферу соціальної самореалізації, систему забезпечення життя сім'ї, був В. І. Ленін. «В Радянській республіці для жінок-працівниць відкривається політична діяльність, яка буде полягати в тому, щоб своїм організаторським обдаруванням жінка допомагала чоловікові»¹.

Згадана концентрація в соціальній сфері, по суті, позбавляла жіночі організації можливості впливати на прийняття найважливіших рішень, хоча б на місцевому рівні, а також не дозволяла відчувати важливість власної діяльності. І тому жіночий рух 1920-х років більш ніж будь-що інше являвся соціально-економічним явищем, однією з форм класової боротьби пролетаріату, і менш ніж будь-що – соціальним феноменом, ознакою певного рівня розвитку жіночої соціально-демографічної спільноти. Виникаючий у ті роки міф про рівноправ'я радянської жінки конструював і закріплював стереотип про те, що головна сфера використання сил радянської жінки - це все-таки сім'я, її забезпечення життям, а пізніше і збереження сімейних цінностей. У політиці ж їй відводилася допоміжна роль помічника або надійного тилу і т. п. Не слід також забувати, що жіночі відділи, як практично єдині органи жіночої активності, не уявлялися поза партійним контролем. І жінки постійно уявлялися як група, не здатна приймати самостійні рішення, а отже, потребує керівництва.

Фактично система політичного рівноправ'я чоловіків і жінок у її радянському варіанті характеризувалася відсутністю жінок як колективного

¹ Березіна З. Бодрова Т. Жінки Радянської України – активні будівники комунізму. Київ: Політвидав України, 1954. С. 45.

актора, який вносив би свою суб'єктивність у політику та захищав би свої інтереси. Постановою ЦК ВКП(б) від 5 січня 1930 року ліквідація жінвідділів означала, що більшовицькій партії вже не потрібні самостійні жіночі організації. Жінвідділи мали на меті формувати жінок «активними будівниками соціалістичного суспільства, забезпечувати широку участь жінок у суспільному виробництві й громадсько-політичному житті»¹. Проте радянській державі була потрібна жіноча праця, не завжди бажаючи брати на себе відповідальність за наслідки її використання. Патріархальне за своїм свідомим суспільство зробило далекосяжний висновок: радянська жінка повинна бути працівницею, вірною дружиною та турботливою матір'ю. Варто звернути увагу на те, що радянські жінки були досить лояльними стосовно влади та держави, реагуючи практично на всі їх заклики. Так, у 1930-х роках жінки активно освоювали чоловічі спеціальності, ставали трактористками, льотчицями, машиністками паровозів тощо, брали участь у стахановському русі.

З 1933 року розгорнувся рух жінок-громадківниць за культуру на виробництві та в побуті, яке ставило своєю метою працю з господинями для залучення їх у громадське виробництво. За закликом В. С. Хетагурової тисячі жінок поїхали освоювати Дальній Схід. Доба соціалізму набула індивідуального сенсу у свідомості жінок залежно від їхньої етнічності та місця проживання, які, відповідно, зумовили їх історичний досвід². Рух "хетагуровок" виник, як відомо більшості наших сучасників за фільмом "Дівчина з характером". Цілком у дусі того часу проводилися відповідні заходи: у 1931 році відбулося Всесоюзне засідання з жіночої праці, у 1936 році - Всесоюзне засідання жінок-господарок і інженерно-технічних працівників важкої промисловості. Для ідеологічного виховання радянських жінок були створені спеціальні журнали. Серед них - "Коммунистка" (1920), "Крестьянка" (1922), "Работница" (1923), "Делегатка" (1923),

¹ Веселова О. М. Жінвідділи // Енциклопедія історії України. Київ: Наукова думка, 2005. С. 159.

² Кісь О. Рецепція радянської влади і незалежності в усних автобіографіях жінок України // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. Вип. 11–12. Харків, 2008. С. 18.

"Общественница" (1936). Але вже на початку 1930-х років видання "Коммунистка" і "Делегатка" припинили своє існування, а до 1934 року фактично зникли всі самостійні жіночі делегатські збори.

У наступні роки, незважаючи на зазначену лояльність, навіть пам'ять про те, що колись в СРСР існували самостійні жіночі організації для навчання жінок навичкам управління та усвідомлення своїх інтересів, була знищена. Жіночі інтереси на всіх рівнях одразу, включаючи і за кордоном, почав представляти створений у 1941 році Антифашистський комітет радянських жінок. Він був перетворений у 1956 році на Комітет радянських жінок (КРЖ). Соціальна активність жінок, реалізована під керівництвом і контролем Комуністичної партії, тепер спрямовувалась переважно на зміцнення радянської сім'ї та пропаганду багатодітних сімей. Комітет радянських жінок з його вертикальними структурами був чистим продуктом партійно-адміністративної системи і лише створював видимість участі радянських жінок у прийнятті рішень на урядовому рівні¹.

У період з 1920-х по 1980-ті роки виключно директивними методами вирішувалося питання про те, як жити радянській жінці: чи бути їй вільною працівницею, чи сторожем домашнього вогнища. Навіть ті рішення, які спрямовувалися на обмеження свободи та гідності самих жінок (закон 1936 р. про заборону абортів, наприклад), приймалися без будь-яких передбачуваних консультацій з жінками. Форми соціальної активності насамперед нав'язувалися зверху. Проте головним досягненням радянської епохи загалом можна вважати не лише факт масової участі жінок у політичному голосуванні, але й здобуття ними деяких технічних навичок: читання та прослуховування політичної інформації, освоєння процедури заповнення бюлетенів, формування певних уявлень про структуру та форми політичного життя.

Політико-культурні норми радянського періоду були наслідком домінування держави над громадянами, ідеологічної риторики та відповідних політичних дій. Це призвело до формування своєрідного механізму культурної

¹ Плахотнік О. Неймовірні пригоди гендерної теорії в Україні // Критика, №9-10. 2011. С.21.

раціональності, а саме політичної лояльності як найбільш вигідної стратегії виживання громадянина. У наслідок цього політична участь в Радянському Союзі була масовою, активною і підпорядкованою ідеології. Радянський політичний активізм в багатому відношенні базувався на примусі: влада не схвалювала відмову від виявлення лояльності, тож політична пасивність була небезпечною. Крім того, активність практично була корисною і служила запорукою підвищення соціального статусу людини. Механізм формування інтересу до політики був схожим, при цьому незалежно від того, чи поділяв кожен окремий громадянин цінності системи, чи ні. Саме це не дозволяє наразі однозначно стверджувати про вмотивованість політичної участі радянського періоду.

Оцінюючи гендерні відносини у сфері політики епохи соціалізму, можна помітити практично повну відсутність жінок у сфері управління державою, там, де приймалися реальні політичні рішення. Тим не менше, існував повний набір декларацій про політичну рівність жінок, їх активну участь у будівництві соціалізму та чергових жіночих осіб у президіумах партійних та інших зборів. При підведенні підсумків виборів зазвичай підкреслювалося, що радянські жінки широко використовують своє право голосувати та бути обраними, що 99% жінок брали участь у голосуванні, у висуванні кандидатів на депутатські посади, проводили агітаційну роботу, самі висувалися у всі законодавчі органи влади¹.

Завдяки епосі гласності стало загальновідомо, що у законодавчі органи жінок допускали по спеціальному розпорядженню, інакше називаному "квота", яка могла змінюватися в повному відповідності з поточним моментом. Немало важливим є те, що на практиці радянські законодавчі органи не мали реальної влади і збиралися, переважно, для того, щоб схвалити вже прийняті партійні рішення.

¹ Богачевська-Хом'як М., Гундорова Т.І., Орлов В.Ф. Основи теорії гендеру: навчальний посібник. Київ: К.І.С., 2004. С. 218.

Фактично, Радянська держава розглядала жінку як об'єкт політики, але не визнавала її суб'єктність. Прояв будь-якої соціальної активності жорстко регламентувався партійним керівництвом, а форми соціального творчості були визначені наперед. Це твердження повністю стосується і до жіночих соціальних ініціатив. Тому загалом не могло йти мови про яку-небудь самоорганізацію громадських об'єднань в принципі. Виняток складали організації, що існували в 1960-1980-х роках в межах дисидентства як явища, що прагне до дотримання індивідуальних прав і свобод громадян. Така ситуація абсолютно відповідала поділу суспільства на партію і саме суспільство.

Вищевикладене означає, що в радянську епоху сформувалися стійкі традиції жорсткої патріархальної політичної структури з чоловічим типом мислення, що характеризується ієрархічною системою відмінностей в межах протиставлення мужність-жіночість, Я – Інший. Саме чоловічий тип мислення та пов'язані з ним стереотипи поведінки підштовхують чоловіків конкурувати з собі подібними для підтвердження свого статусу, а жінок - відступати в цьому змаганні або виступати у ролі глядача. Зазначена ієрархія мало відповідає духу громадянського суспільства, оскільки зберігає спільнотні відносини, наділяє вищою цінністю і владою над нижчим, нівелює індивідуалізм суспільства. В радянський час не можна було в принципі говорити про автономію "вторинних асоціацій", які складали структуру громадянського суспільства.

Для перебудовницьких 1990-х років було характерне критичне ставлення до більшості існуючих громадських організацій, тим більше що вони неадекватно відображали громадські інтереси у владних структурах, слабо впливали на політичну систему та характер соціальних відносин. У 1990-х роках суспільство зіткнулося з появою нової соціальної практики та жіночої соціальної активності - "незалежним жіночим рухом", що виник з перших жіночих груп, які прагнули існувати як самостійна соціальна сила. Це явище на початку свого розвитку не було масштабним і мало складну ідеологічну та

соціально-політичну основу. Незаперечно, що на прояви соціальної активності учасниць незалежного жіночого руху накладали свій відбиток норми та цінності, твердо засвоєні в радянську епоху і не дозволяють орієнтуватися в нових громадянських ініціативах. З іншого боку, досвід жіночих організацій дозволив створити такі соціальні практики, які можуть руйнувати гендерні стереотипи в їх патріархальному і/або радянському прояві¹.

Соціальні рухи жінок виникли в період трансформації російського суспільства, і тому інтенсивність їх розвитку в багатому визначалася соціально-економічними проблемами. Ступінь адаптації державної політики щодо жіночих проблем в багатому передумовила векторність цього явища.

Фактично сучасні жіночі соціально-політичні рухи відрізняються різноманітністю організаційних форм, цільових орієнтирів і достатньо високим рівнем незалежності від владних структур і політичних партій, що ускладнює можливість створення класифікації. Проте це необхідно зробити не лише з наукової точки зору. Адже якщо жіночим організаціям складно ідентифікуватися, визначити власні цілі та знайти специфічні способи впливу на суспільство, то ще важче знайти у масах власних прихильників².

Зазвичай, на перше місце виходять організації з міжнародним, загальнофедеральним та міжрегіональним статусом, а також місцеві організації, що переважно займаються правозахисною діяльністю як щодо самим жінкам, так і стосовно інших груп громадян (зазвичай, призовникам та солдатам). Саме такі організації становлять до 3/5 від загальної кількості жіночих об'єднань. Менш відомі організації, що борються з дискримінацією жінок на ринку праці, розвивають та підтримують жіноче підприємництво. У провінції же практично відсутні організації, що займаються жіночими проблемами. І дуже мало жіночих організацій заявляють про себе як про виключно політичні об'єднання або партії. Останнім узагалі важко

¹ Дмитрієва М. Радикальні ексгибіціоністки // Гендерний журнал «Я». Фемінізм та жіночий рух Вип. № 26, 2010. С. 14.

² Плахотнік О. Неймовірні пригоди гендерної теорії в Україні // Критика, №9-10. 2011. С.22.

самоідентифікуватися та знайти оптимальні форми співпраці зі структурами державної влади та політичної системи суспільства.

Жінки об'єднуються для спільного вирішення таких проблем, як поєднання сімейних та соціальних ролей, стан на ринку праці, рівні права та можливості їх фактичного використання, отримання конкурентоспроможної професійної освіти, забезпечення цілеспрямованих спільних дій на захист власних прав і т.д. Це означає, що різноманіття напрямків діяльності жіночих організацій можна пояснити специфічними рисами, характером та спрямованістю проблем жінок, соціокультурними, етнічними та релігійними особливостями, рівнем економічного розвитку та урбанізації, галузевою структурою економіки та відповідною до неї професійною підготовкою жінок, притаманними різним регіонам та областям. Проте при всьому різноманітті політичних і соціальних орієнтирів, цільових установок і організаційних форм жіночі організації об'єктивно сприяють підвищенню соціального статусу жінок, формують стратегію гендерної трансформації суспільства¹.

Ідеологічний підхід поділив би жіночі організації на два типи: створені за «радянським зразком» та незалежні організації, що нахилиються до західного стилю діяльності. До першого типу відносяться організації, які є правонаступниками (організаційно-ідеологічно) колишнього Комітету радянських жінок, що підтримуються регіонально-адміністративними ресурсами учасниць. До другого типу можна віднести організації, утворені якимось чином під впливом західного фемінізму та реалізують свої проекти в значній мірі за рахунок грантів західних фондів. Проте така класифікація була б занадто спрощеною, оскільки зводила уявлення про походження жіночих організацій до рівня ідеологічного протиставлення «радянські» – «прозахідні».

Основою для класифікації може бути характер діяльності жіночих організацій, що входять до соціальних жіночих рухів. Це, в свою чергу, передбачає вивчення соціальної бази, специфіки генезису, особливостей

¹ Рубчак М. Рожева сила: нові опозиціонерки в пошуках гендерної справедливості // Критика. №4. 2012. С. 4.

системи функцій, ролі в соціумі та характеру впливу на соціальні процеси. В сукупності така структурна класифікація дозволить розкрити сутність класифікованих об'єктів, тобто жіночих організацій у структурі соціально-політичних рухів. Достатньо широко представлені традиційні, соціально орієнтовані організації, що діють на основі традиційного розуміння жіночих ролей у суспільстві. Це означає орієнтацію на жінку-зберігачку домашнього вогнища та матір дітей свого чоловіка. Подібного роду організації займаються соціальними проблемами сімей, дітей та матерів, національно-патріотичним вихованням, але головним чином - благодійністю. Благодійні жіночі організації виникають, як правило, двох типів: організації для тих, хто зазнає якісь труднощі, тому вони одночасно є організаціями благополучниць. Таких організацій відносно мало - благодійні фонди та клуби багатодітних, одиноких матерів, матерів дітей з обмеженими можливостями. Інший варіант - організації, що займаються залученням спонсорської допомоги та пожертв, спрямованих на вирішення соціальних проблем¹.

Проблеми, що викликали появу Руху матерів військовослужбовців, не були чисто жіночими. Фактично, цей Рух - це мережа неправлінних організацій, які об'єднують матерій військовослужбовців, що борються за захист прав військовослужбовців. Головною його характеристикою є особиста трагедія або проблема, що створює основу для об'єднання і певного роду ідентичності. Проте громадянська позиція учасників руху нерозривно пов'язана з розумінням материнського обов'язку, а роль жінки як матері є своєрідним "затвердженням" для виправдання втручання у чоловічі справи, тобто у політику. Складність явища Руху матерів військовослужбовців дозволяє припустити, що воно повинно стати предметом самостійного вивчення. Необхідно підкреслити, що консолідація жіночих та правозахисних організацій дозволяє підвищити можливості впливу на політичні владні структури і таким чином сприяти становленню громадянського суспільства. Рух матерів військовослужбовців є неполітичним, бо політика у цьому випадку

¹ Марценюк Т. Чому не варто боятися фемінізму. Київ : КОМОРА, 2018. С.83.

- засіб, а не мета руху. Залученість руху в політику в багатому розумінні пов'язана з тим, що правозахисна діяльність, так чи інакше, спрямована на зміну взаємовідносин громадянина і держави.

Фактична діяльність вказаних груп, які мають чітко виражене соціальне спрямування, помітна і зрозуміла для оточуючих, а за належної інформаційної підтримки отримує визнання суспільства, особливо на місцевому рівні. Але важливо звернути увагу і на той факт, що подібні групи самопомоги відносно байдужі, нейтральні до проблем інших соціальних груп. Наслідком цього є слабка потреба в інтеграції в жіночий соціальний рух. Специфічний "егоїзм" людей, занепокоєних своєю проблемою, як би "викреслює" всіх інших з сфери інтересів. Фактично це означає, що жінки, які не мають проблем, мов будь-як штучно протиставлені жінкам із проблемами. Переважання в регіональній мережі подібних жіночих груп і організацій, по-перше, створює враження про жіночий рух як рух соціальних аутсайдерів; по-друге, зберігає роздробленість жінок як представників соціально-демографічної спільноти.

В історії та соціології існують різні підходи до визначення понять «феміністський» та «жіночий рух» та взаємовідносин між ними. У дослідженнях, присвячених Росії, переважно, використовується підхід, у якому феміністські руху розглядаються як із різновидів чи сегментів жіночих рухів. Під жіночими рухами в такому підході розуміються рухи, які мобілізують жінок як жінок - тобто звертаються до жінок як до своєї аудиторії та потенційних прихильниць. Політичні чи соціальні цілі жіночих рухів можуть бути різними і необов'язково пов'язані з жіночою емансипацією чи боротьбою за гендерну рівність (як, наприклад, у разі жіночих демократичних, антивоєнних чи антирасистських рухів). Під феміністичними рухами дослідники розуміють рухи, які мають на меті подолання підпорядкування жінок чоловікам. Феміністські рухи спираються на феміністську теорію, ідеологію та практики. Деякі з цих рухів самі називають себе феміністськими, інші рухи чи їхні окремі учасниці через різні причини уникають використовувати це слово. Однак основним критерієм для віднесення того чи

іншого руху до феміністських у науковій літературі вважається насамперед його орієнтованість на подолання гендерної ієрархії та зміну соціального становища жінок¹.

Як зазначають дослідники, провести точний кордон між феміністськими та іншими жіночими рухами часто виявляється складно. У разі дореволюційного жіночого руху деякі автори визначають жіночий рух як феміністський з моменту його зародження в середині XIX століття, інші ж вважають, що про складання власне феміністської ідеології можна говорити тільки з кінця 1880-х - початку 1890-х років. На рубежі 1880-х - 1890-х років жіночий рух почав формувати нову, феміністську ідеологію і висунув як свою нову основну мету досягнення виборчого права для жінок. Цієї мети руху вдалося повною мірою досягти влітку 1917 року, коли жіночий рух досяг від Тимчасового уряду виборчого права до органів влади всіх рівнів: від органів місцевого самоврядування до самого Установчих зборів².

Хоча в радянській історичній літературі з «жіночого питання» було прийнято стверджувати, що радянська влада дарувала жінкам виборчі та інші політичні права, насправді цього досягнення не мала відношення ні радянська влада, ні партія більшовиків. І виборчі, і соціально-економічні права (скасування паспортних обмежень та розширення майнових прав для жінок, гарантія особистої незалежності тощо) надав жінкам Тимчасовий уряд, і зроблено це було під тиском жіночих організацій, які протягом десятиліть розробляли для цього законодавчу базу та висували вимоги владі. Таким чином, у момент приходу до влади більшовики мали дуже прогресивну за мірками того часу законодавчу базу. Їхні подальші нововведення в галузі сімейних та репродуктивних прав (спрощення процедури розлучення, права «незаконнонароджених» дітей, право на аборт) були просто задоволенням тих

¹ Литвин В.М. Історія України. Київ: Наукова думка, 2013. С.389.

² Стяжкіна О. «Радянська жінка» і «лірична героїня»: Створення стереотипів в українській літературі 50–90-х років // Наукові праці. Збірник. Т.10: Історичні науки. Миколаїв, 2001. С. 144.

вимог, які задовго до цього висували феміністки, а ухвалені закони спиралися на розроблену феміністками теоретичну основу¹.

Як зазначають дослідники, важливу роль у прийнятті радянською владою прогресивного законодавства в галузі прав жінок зіграло те, що за попередні десятиліття жіночому руху вдалося заручитися союзниками серед радикальної інтелігенції, яка прийшла до влади. Ідеї жіночої рівноправності розділяли та підтримували, зокрема, Яків Свердлов, Лев Троцький та Валеріан Куйбишев.

Якщо на першому етапі інтереси жіночого руху та радянської влади збігалися, то надалі вони розійшлися: у радянській ідеології на перший план вийшло сприйняття жінок не як самостійних суб'єктів, а як об'єктів державного впливу, виховання та турботи, а жіноча активність була можлива лише в рамках та напрямках, заданих державою. Усі самостійні жіночі організації було визнано «буржуазними» і фактично припинили своє існування вже 1918 року. Радянська влада розглядала феміністську ідеологію як таку, що суперечить цілям класової боротьби і приписувала собі «дарування жінкам усієї повноти громадянських прав». Радянський проект вирішення «жіночого питання» на ранніх етапах передбачав політичну та економічну мобілізацію жінок на користь держави. Теоретичною основою цієї політики був марксистський фемінізм; найважливішу роль у розробці цієї ідеології та її застосуванні практично зіграла Олександра Коллонтай. Головним завданням революційної влади вона вважала досягнення жіночою верствою населення рівноправного становища у суспільстві. Також вона мала надію на визнання та невідхильність соціально-економічних та політичних перетворень, які мали трапитися в післяреволюційній країні та привести до максимального покращення становища жіноцтва².

¹ Іванова А.С. Радянська та західна жінка у 60-80 рр. XX ст.: компаративний аналіз//Матеріали II Міжнародної наукової конференції: "Європейська інтеграція: історичний досвід та політичні перспективи". Ніжин, 2017. С.15.

² Коллонтай А. М. Работница и крестьянка в Советской России // Избранные статьи и речи. Москва, 1972. С.323.

Жінки розглядалися як важливий ресурс для покращення людського суспільства, який, на жаль, недооцінений і недостатньо використаний старими експлуататорськими класами. Більшовики вважали важливою частиною своєї місії виправити це. Особливо жінки нижчих класів отримали велику користь від радянської влади. Незважаючи на глибоко вкорінений сексизм, який все ще присутній з часів Російської імперії, вони отримали набагато кращу освіту, медичне обслуговування та можливості для кар'єрного зростання. Хоча деякі старі патріархальні погляди просто змінили колір. Жінки здебільшого все ще розглядалися як машини для пологів, які повинні мати можливість перепрофілювати себе на інші соціально важливі завдання, коли вони не зайняті репродукцією. Сексизм все ще був сильним у думці, що вони були «слабшою статтю», яку потрібно захищати, а якщо необхідно, протегувати — у хорошому сенсі, звичайно¹.

Багато консервативних людей схильні вважати феміністок радикалами та асоціювати фемінізм із такими ідеологіями, як соціалізм і комунізм, обидві з яких виступають за гендерну рівність. Проте історія довела, що комунізм не просуває фемінізм настільки позитивно чи значною мірою, як багато хто прогнозує.

Важливими інструментами політики жіночої емансипації стали жіночі відділи і делегатський рух, покликані забезпечити трудове розкріпачення жінок та залучення їх у виробництво та комуністичне будівництво. Проведена політика мала на увазі забезпечення економічної незалежності жінки від чоловіка - глави патріархальної сім'ї, підвищення грамотності, ослаблення сімейно-шлюбних зв'язків, сексуальну лібералізацію. Процедури розлучення та визнання батьківства були спрощені, аборти легалізовані. Радянська конституція гарантувала рівну оплату за рівну працю жінки та чоловіка, проводилася політика соціального забезпечення та підтримки матерів-робітниць — зокрема, були створені структури ясел та дитячих садків,

¹ Музичка М. Образ ідеальної домогосподарки в СРСР // Історична правда. 2011. URL: <https://www.istpravda.com.ua/research/2011/01/16/15369/> (дата звернення 01.05.2024)

надавалася час і місце для грудного вигодовування прямо на підприємстві, матерям гарантувалися посібники¹.

У 1930-ті роки політика емансипації була значною мірою згорнута: держава знову посилила шлюбне законодавство, заборонила аборти, повернулася до традиційної гендерної ідеології та жорсткого регулювання сексуальної поведінки. У 1930 року Сталін оголосив «жіноче питання» вирішеним і скасував жінвідділи. Пізніше, за Хрущова, їм на зміну прийшли жінки, але їхню повістку встановлювали не їх члени, а ті партійні або державні організації, при яких вони діяли. Таким чином, хоча починаючи з 1960-х років гендерна політика радянської держави стала більш ліберальною, держава продовжувала домінувати як у сфері жіночої політичної участі, так і у сфері гендерних відносин.

Феміністські дисидентські журнали були присвячені проблемам, що замовчувалися в радянському суспільстві, і робили особливий акцент на становищі жінок: вони висвітлювали психологічні проблеми взаємин чоловіків і жінок, проблеми сімей, нерівну участь батька і матері у вихованні дітей, неповні сім'ї, аборти, пологи, згвалтування, становище жінок у в'язниці та безпритульних жінок та ін. Багатьох радянських дисиденток-феміністок відрізняла відданість християнським цінностям, тож деякі автори називають цей рух християнським фемінізмом.

У дисидентському русі реакції на перші феміністські видання були різними: від зацікавлених і співчутливих до здивованих і глузливих. Багато хто стверджував, що жіночий рух неможливий і не потрібний. Радянські феміністки зазнавали переслідувань з боку КДБ, макети та тиражі журналів вилучалися, багатьом учасницям феміністського самвидаву погрожували відібрати дітей, змушували емігрувати. Учасниці жіночого дисидентського руху активно співпрацювали із західними феміністками, як перебуваючи в СРСР, так і згодом на еміграції. У цьому порозумітися їм часто було складно, і

¹ Міхеєва О.К. Проблеми шлюбних відносин у контексті радянської сімейної політики в Україні на початку 1920-х рр. // Історичні та політологічні дослідження. Донецьк : ДонДУУ, 2013. С.130.

значні розбіжності виникали через християнської орієнтованості радянських і принципової антирелігійної позиції західних феміністок¹.

У першій Конституції РСФРР 1918 року новій владі було надано жінкам важливе право голосу та право на обрання². Це зробило радянську жінку суб'єктом політико-правових відносин, розпочавши формування не лише правової, а й інституціональної основи жіночого лідерства. При цьому політичні права обох статей були пов'язані з обов'язками працювати, і лише за умови мобілізації у громадське виробництво влада допускала як чоловіків, так і жінок до рівня ухвалення рішень. Хоча права жінок "закріплені вибірково, за пролетарськи спрощено", однак це "сприяло соціальному звільненню російських жінок"³.

Однак повсякденні громадські практики виявляли значні перешкоди при реалізації емансипаційного більшовицького проекту, при розвитку важливого елемента структурної емансипації - жіночого активізму (або, за західною традицією, лідерства). Саме трансляція патріархальних стереотипів в багатому відносила сховану дискримінацію в радянський період. Зі стереотипами активістка зіткнулась не лише у публічній сфері, коли намагалася здійснити формально гарантований державою доступ до ресурсів влади, але й у приватній, звідки її не випускали сімейні обов'язки, домашня праця, патріархальні цінності в навколишньому жінки соціумі.

Ключові патріархальні принципи були закладені перш за все в радянській державній ідеології, яка визначала як важливі напрямки державної жіночої політики взагалі, так і процеси формування політичного та громадського жіночого лідерства зокрема. При зовнішній декларації свободи жінок, звільнення від утисків першочерговою задачею більшовицької держави

¹ Кісь О. Фемінізм в Україні: кроки назустріч собі. Жіночий активізм // Гендер в деталях. 2019. URL: <https://web.archive.org/web/20190802081815/https://genderindetail.org.ua/season-topic/gender-after-euromaidan/feminizm-v-ukraini-kroki-nazustrich-sobi-ch-3-zhinochiy-aktivizm-1341057.html> (дата звернення 02.05.2024)

² Мироненко О.М. Конституція Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки 1918 // Енциклопедія історії України. Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2004. С. 296.

³ Коханова О.О. Суспільно-політичне становище жінки в радянській Україні (20-30-ті рр. XX ст.). Харків, 2015. С.71.

було "побудова нового типу гендерної системи, за якої жінки підпорядковані не чоловікам, а безпосередньо державі"¹.

За спостереженнями дослідників, основоположним механізмом, що передавав гендерні стереотипи під час радянського тоталітаризму, було саме держава, яка поєднувала маскуліністське світоглядне бачення та патріархальну свідомість. При цьому тісна взаємодія тоталітарної ідеології з традиційними патріархальними установками призвела до формування гендерної структури у вигляді радянського патріархату. В радянській гендерній системі завдання особистісної самореалізації жінки як основи емансипації було практично витіснене завданням колективної боротьби жіночих мас за справу пролетаріату, вирівнювання жінки перед обличчям народного господарства як працюючої сили поряд із працюючою силою чоловіка.

Практика реалізації емансипаторського проєкту більшовиків демонструвала збереження патріархальних стереотипів та їх непрямий вплив на процеси формування та розвитку жіночого лідерства.

Схожі патріархальні принципи мали значний вплив на практики жіночого лідерства, визначаючи його залежний характер, позбавляючи активісток самостійності та ініціативності. Влада передбачала розвиток різноманітних форм жіночого активізму: делегування, висунення, депутатство у владних структурах різних рівнів, участь у роботі народних судів у якості засідателів.

У 1923 році з метою активізації громадської діяльності жінок на місцях та встановлення живого зв'язку між відсталою масою жінок і партією і радами ВЦВКом була ініційована цікава форма жіночого лідерства. При відділах робітниць організувалися делегатські збори робітниць, господинь, селянок. Делегатки обиралися на загальних зборах робітниць або службовців свого підприємства, сільських зборах. Ця форма жіночого лідерства жорстко контролювалась. На регулярних зборах делегатка обов'язково звітувала про свою роботу, тематика зборів чітко узгоджувалась у вказівках вищих структур.

¹ Лісюткіна Л. Феномен «Фемен»: малий вибуховий пристрій made in Ukraine // Критика. 2011. № 3-4. С. 20.

Спроби вирішувати питання жінок поза партійною проблематикою припинялись присутніми на зборах представниками партійних структур. Практика делегатства демонструвала недовіру влади до жіночого лідерства. Жінок-активісток залучали переважно до роботи в секціях культурно-просвітницьких та охорони здоров'я, які, як правило, за значимістю займали одне з останніх місць у структурі рад¹.

Для того, щоб жінки-делегатки могли отримати практичний досвід управління, влада в 1923 році здійснила спробу впровадити на місцях систему стажування. Активістки були прикріплені з правом консультативного голосу до секцій міських та районних рад, правлінь профспілок, президіумів міських рад, шкільних комітетів і т. д. Встановлюючи досить жорсткий графік роботи делегаток у вигляді регулярних зборів, екскурсій, чергувань, оглядів, стажування при різних установах, влада прагнула замінити громадською роботою традиційні сімейні обов'язки жінок, "переломити кабальне становище і старі упередження"².

З дискримінаційними проявами та проявами патріархальних стереотипів стикалась і практика жіночого висунення. Згідно з партійними директивами, висунані жінки повинні були строго відповідати певним вимогам: бути членами або кандидатами у члени ВКП(б), ініціативно брати участь у громадській роботі, мати певний практичний досвід у прийнятті рішень. Активістки постійно стикалися з недовірою з боку керівництва. У ряді випадків їх не лише не призначали на керівні посади, на які вони висувалися, а навпаки, змушували займатися незначною роботою (прибирання приміщень, виконання кур'єрських обов'язків, канцелярські завдання і т. д.).

Загалом, за думкою дослідників, ідея жіночої емансипації, жіночого лідерства важко знаходила підтримку серед населення. У якості противників рівноправ'я виступали передусім чоловіки, які вважали жінок аполітичними,

¹ Дашковська О. Р. Правове становище жінки в аспекті гендерної рівності : загальнотеоретичний аналіз. Харків, 2008. С. 23.

² Гогохія Н. Жінка у радянському соціокультурному просторі 1930-х рр.: гендерний аспект урбанізації // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. 2004. №. 5. С. 378.

неспроможними до самостійної діяльності. Деякі з них заявляли про свою незгоду з тим, "що дружина буде нарівні брати участь в будівництві радянської влади"¹.

Саме збереження патріархальних стереотипів визначало поширену в сільській місцевості практику насмішок та ігнорування жінки-активістки. У деяких випадках це перетворювалося на певне "пошкодження", яке часто організувало місцеве чоловіче населення. Влада постійно відзначала практичне домінування патріархальних стереотипів у радянському суспільстві, які в багатому ступені визначали дискримінаційні практики стосовно жіночого лідерства. На одному з далекосхідних з'їздів громадянок відзначалися основні чинники, що заважали формуванню жіночого лідерства. Серед них були названі не лише релігійність жінок і неграмотність, але й передусім невдоволене ставлення значної частини чоловіків до роботи селянок у радянських і громадських організаціях, недовіра їх до здатності жінок працювати на рівних з чоловіками і як наслідок цього невіра значної частини селянок у свої сили.

У цілому протиріччя і тривалі процеси формування жіночого лідерства на місцях достатньо жорстко декларувалися і контролювалися партійними та радянськими органами, при цьому місцева специфіка не враховувалась. Повсякденну практику лідерства визначали патріархальні дискримінаційні настанови, які перетворювали жіноче керівництво на певну формальність. Саме патріархальні ідеї, втілені на практиці, негативно впливали на процеси формування та розвитку жіночого лідерства, визначали зміст численних дискримінаційних практик стосовно активісток-жінок.

Організація й участь в акціях проти переслідування комуністичною владою дисиденток і дисидентів у СРСР були важливою ланкою в діяльності діаспорних українських жіночих організацій. Наприклад, коли ООН проголосив 1975-й Міжнародним роком жінки, організації СФУЖО провели

¹ Козлова Н.Н. Женский вопрос в первые годы советской власти: на материалах Тверской губернии // Женщины. История. Тверь: ТГУ, 1999. Вып. 1. С. 74.

масштабну правозахисну кампанію на підтримку жінок-політв'язнів з метою добитися амністії українських жінок, репресованих радянською владою, — від маніфестації за участі представниць багатьох жіночих організацій до збору підписів на захист ув'язнених у СРСР українських дисиденток і передачі їх в ООН.

Українські феморганізації великою мірою зосереджувалися на боротьбі за національні права українок та проти радянської тоталітарної системи, але не треба думати, ніби діаспорний український жіночий рух у 1960–1970-х повністю «видав» із тих змін, які породила на Заході друга хвиля фемінізму. Українки в діаспорі жили переважно в американсько-канадському середовищі, де жінки повели активну боротьбу за збільшення своєї присутності в усіх структурах управління суспільством, за право отримувати роботу, рівні можливості просування по кар'єрних щаблях, рівну оплату за рівну працю, і вони теж не стояли осторонь цих процесів.

Особливо це помітно серед українок у Канаді, де українська діаспора найчисельніша у світі і становила певну політичну вагу в загальноканадській політиці. Наприклад, у 1970–1973 роках багаторічна керівниця Союзу українок Канади Галина Гнатишин навіть очолювала Національну раду жінок Канади. Коли канадські жіночі організації в рамках фемінізму другої хвилі почали активну діяльність з інтеграції жінок у політичний рух, українки не пасли задніх. З метою об'єднати зусилля у проведенні реформ, які максимально відповідали б інтересам жіноцтва на федеральному і на провінційному рівнях, канадські жінки 1971 року заснували потужну громадську організацію Комітет національної дії статусу жінок, до якого ввійшли й українські жіночі організації, що теж стали учасницями загальноканадського руху за надання жінкам рівних можливостей із чоловіками¹.

Українки у США й Канаді так само більшою мірою розвивали, хай і з виразним фемакцентом, націонал-визвольну тематику. Тоді сама специфіка

¹ Шолота Х. В. Участь українського жіноцтва Канади у загальноканадському жіночому русі ХХ ст. // Гілея: Науковий вісник. 2015. Вип. 95. — С. 153.

українського жіночого руху була такою, що якщо менше акцентувати національне питання, власне український жіночий рух міг би зникнути, асимілювавшись на загальноамериканському і загальноканадському тлі. Будучи етнокультурною меншиною, українки гостро відчували свою українську ідентичність як представниці великого народу без держави. Отож інтерсекційний перетин дискримінації їх як жінок і як представниць українства, якому в перспективі могло загрожувати зникнення, існував і в діаспорі. Через це, зокрема, в дисидентському середовищі УРСР так і не виникли підпільні феміністичні організації. Попри лібералізацію життя після десталінізації, українському народу й надалі загрожувала денационалізація. 1970-ті роки — період активного міркування брежнєвсько-сусловської концепції зближення і злиття всіх народів СРСР в одну нову історичну спільноту — радянський народ. Тобто в перспективі українська нація мала зникнути як самодостатня спільнота, розчинившись у радянській, а по суті — в російській. Процеси русифікації зайшли вже далеко, і самій ідентичності українки/українця загрожувала небезпека.

Унаслідок цього український дисидентський рух практично не мав сили вийти за межі правозахисних і національних вимог. В УРСР існувало хіба ще релігійне дисидентство, ото й усе. І велика плеяда українських дисиденток¹ лише в загальному контексті іноді згадувала про суто жіночі проблеми в СРСР, як то сексизм, майже повна відсутність жінок на чільних ролях у політиці і на престижній роботі, гендерно зумовлене насилля тощо. Із 1965 року 8 Березня формально стало вихідним «жіночим днем», а на практиці комуністична система перетворила його на «свято весни», яке, по суті, знівельовало його первісну суть як Дня боротьби за права жінок².

Загалом, російське дисидентство не клопоталося про збереження своєї національної ідентичності: росіянам як титульній у СРСР нації не

¹ Лісова В. П. Жінки в русі опору сімдесятих років («Сімдесятниця») // Віртуальний музей «Дисидентський рух в Україні» №12, 1997. С. 8.

² Лишка Я. Міжнародний жіночий день: дата компартійна чи феміністична? URL: https://update.com.ua/likbez_tag/mzhnarodnii-zhnochii-den-data-kompartina-chi-femnstichna_n4315 дата звернення (20.04.2024).

загрожувало зникнення. Бути росіянином/росіянкою або принаймні говорити російською мовою означало мати привілеї. Натомість українське дисидентство гостро відчувало своє дискриміноване становище саме як українське. І перед загрозою втратити національну ідентичність у його учасниць і учасників у боротьбі з мегапотужною комуністичною системою просто не вистачало сил на щось інше, крім магістральних правозахисних і національних напрямів. Бо тут така діалектика: не буде української ідентичності, не буде й українського жіночого руху.

Наприкінці 1979 року, у розпал ери Брежнєва, у Радянському Союзі з'явилася невелика група радикальних феміністок, які опублікували критику гендерної нерівності в самвидавницькому журналі «Жінки і Росія». Редактори — Тетяна Мамонова, Тетяна Горічева, Наталія Малаховська та Юлія Вознесенська — розглянули питання, пов'язані з подвійним тягарем, який несуть жінки: створення сім'ї під час роботи, здоров'я матері та психологічний вплив гендерної нерівності. Після виходу першого номера журналу пізньої осені 1979 року їх вислали з Радянського Союзу. У Європі вони привернули увагу жіночого визвольного руху. Увага, приділена жінкам, і зокрема Тетяні Мамоновій, яка дотримувалася поглядів на фемінізм, найбільш подібних до поглядів Заходу, дає цікавий погляд на ідеологічну боротьбу. Журнал був дітищем Мамонової, яка вивчала мислителів 1920-х років, таких як рання феміністка Олександра Коллонтай і поетеса Марина Цвєтаєва. Точка зору Мамонової була додатково сформована спостереженням за нерівним ставленням до жінок у номінально рівному суспільстві з точки зору їхнього унікального психологічного тягара, низької зарплати та сімейних обов'язків. Перший номер журналу містив поезію, ілюстрації та статті з критикою становища жінок у Радянському Союзі. Зокрема, редакція розпочала атаку на ширшу дисидентську спільноту через її власні «феодалні умови», які зберігалися навіть серед інтелектуальних сімей і змушували жінок діяти більш чоловічо, створюючи тим самим розкол у цих соціальних колах. Дописувачі також писали про неякісне медичне обслуговування жінок у Радянському

Союзи та тиск балансу між роботою та материнством, а також кинули виклик тодішній дисидентській спільноті, де домінували чоловіки, щодо її опору феміністичному журналу. Від редакторів вимагали постати перед КДБ, і їх офіційно вислали з Радянського Союзу в липні 1980 року. Мамонова продовжувала працювати над другим випуском журналу «Жінки і Росія», а решта жінок заснували релігійне феміністичне видання під назвою «Марія», яке пропонувало духовну перспективу про радянський фемінізм.

Чотири жінки привернули увагу Заходу, коли Робін Морган, американська феміністка та активістка, взяла у них інтерв'ю у Відні для статті журналу Ms. під назвою «Перші феміністки-вигнанки з СРСР»¹. Морган намагалася залучити цих радянських феміністок до ширшої боротьби проти того, що вони вважали патріархальною державою. Зрештою, історія пізніх радянських феміністок пропонує наратив, знайомий з американо-радянської риторики часів холодної війни. Хоча Мамонову серйозно сприймали її сучасники у жіночому визвольному русі, мас-медіа поширювали її історію лише настільки, що її можна було сприймати як застереження про зло радянської системи.

Особливо це сталося тоді, коли Мамонова та інші феміністки пізнього радянського періоду втратили багато прихильників після розпаду Радянського Союзу. Хоча дехто певною мірою продовжував свою активність, їхні історії, прочитані в новому геополітичному контексті, не досягли такої сили, як історії деяких їхніх сучасників у дисидентському русі².

До середини 1980-х радянські жінки почали приймати більш західні феміністичні погляди, зосереджені на індивідуальності та демократії, і почали вимагати більших прав. Багато хто сподівався, що під час радянських реформ *гласності* (відкритості) та *перебудови* прийняття Михайлом Горбачовим більш ліберальної політики може відкрити СРСР для більш демократичної форми

¹ Robin Morgan, "The First Feminist Exiles from the USSR", Ms. (November 1980), p. 107.

² Victoria Pardini/ Soviet Feminist Dissidents and the Western Narrative about Them // Wilson centre, Kennan Institute, 2020. URL: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/soviet-feminist-dissidents-and-western-narrative-about-them> (дата звернення 05.04.2024).

правління. Ці ліберальні реформи, які часто називають головною причиною розпаду СРСР, перебудували Росію в більш патріархальне та нетрадиційне суспільство. Кричущим прикладом стали вибори до Конгресу в червні 1989 року, які, мабуть, були більш вільними, ніж будь-коли раніше. Там, де раніше діяли квоти для представництва жінок в уряді, на цих виборах 1989 року їх кількість зменшилася вдвічі, що ще більше витіснило жінок зі сфери впливу. Але незаперечним успіхом *гласності* та *перебудови* була здатність жінок створювати власні мережі політичної та суспільної підтримки. Жіночі ради були запроваджені на робочих місцях, щоб допомогти представляти своїх робітниць, почали з'являтися незалежні жіночі організації, а потужне гасло «демократія без жінок — не демократія» стало прапором нової ери фемінізму¹.

Спотворені комуністичною пропагандою та дискредитовані радянською практикою ідеї фемінізму заледве чи могли знайти відгук навіть серед найосвіченішої частини українського суспільства. «Емансиповані згори» українські жінки доби пізнього соціалізму щиро вірили у те, що вони - найповноправніші у світі і жодної гендерної дискримінації в Україні не існує. Водночас навіть активістки щойно започаткованих жіночих організацій поділяли панівний у суспільстві стереотипний погляд на фемінізм як на явище чужинське, непотрібне і недоречне, такий собі вияв жіночого екстремізму. В умовах бездержавності української нації тогочасні українські жіночі організації визначили піднесення національної свідомості своїм головним пріоритетом, свідомо відмовившись від ідеології та практики фемінізму західного взірця. Інтереси емансипації жінок тоді було підпорядковано інтересам емансипації нації. Однак фактично та діяльність опосередковано сприяла поширенню феміністського дискурсу, бо дала українським жінкам усвідомлення необхідності брати активну участь у суспільних процесах, що було неможливе без здобуття вищої освіти, професійної праці, політичної

¹ Lily Johnson. What Was Life Like for Women in Soviet Russia? // Historyhit, 2022. URL: <https://www.historyhit.com/women-in-russia-during-ussr/> (дата звернення 05.04.2024).

активності та загалом громадянських прав. Марта Богачевська-Хомяк назвала це явище «прагматичним фемінізмом»¹.

У радянській Україні повноцінний жіночий рух та жіночі студії припинили своє існування, надія на їх відродження з'явилася лише зі здобуттям незалежності. Саме на початку 1990-х років в Україні відновлюють діяльність дорадянські та виникають нові жіночі організації; водночас з'являються і починають розвиватися жіночі та Тендерні студії. Як і в інших країнах, активізм та дослідження, пов'язані із дискримінацією жінок, щільно переплелися в Україні, через що розмежувати фемінізм як дослідницьку стратегію та фемінізм як суспільний рух можна хіба що умовно, для аналітичних потреб. Справді, на тлі відсутності Тендерних студій в пострадянській Україні перші активістки змушені були вивчати чимало аспектів цієї проблематики і відтак ставали дослідницями; водночас науковиці у пошуку соціальної опори для власних студій часто активно долучалися до роботи громадських організацій; перші дослідницькі осередки створювалися і функціонували як неурядові організації, а жіночі організації часто ініціювали та підтримували науково-освітні проекти відповідної тематики².

Загалом, багато попередніх досліджень уже розкрили нам реальну життєву ситуацію радянських жінок. Наприклад, робота професора Уші «Розширення політичних прав жінок у Радянському Союзі та Росії: ідеологія та реалізація»³ добре демонструє нам фактичну політичну владу, яку проводили жінки в Радянському Союзі. Вона показує, що, незважаючи на заходи, вжиті для розширення політичних прав і можливостей жінок, політичне представництво жінок залишалося низьким. Визнаючи високий відсоток зайнятості та освіти серед радянських жінок, вона стверджує, що

¹ Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України, 1884-1939. Київ 1995; Martha Bohachevsky-Chomiak. Feminist despite Themselves: Women in Ukrainian Community Life, 1884-1939. Edmonton 1988.

² Кісь О. Феміністські студії та фемактивізм у незалежній Україні: кроки назустріч собі // Наукові записки УКУ. 2019. Історія, вип. 3. С. 209.

³ Usha K. B. Political Empowerment of Women in Soviet Union and Russia // Ideology and Implementation. Sage Publications India Pvt. Ltd, 2005. С. 141-165.

КПРС не змогла провести достатніх соціальних чи структурних змін, щоб кинути виклик культурі, де домінували чоловіки, яка довго існувала в країні.

Таким чином, радянські жінки виявлялися в складній ситуації: з одного боку, вони мали доступ до освіти та можливість займати високі посади у державному апараті чи промисловості, з іншого - вони були обмежені стереотипами та певними соціальними обов'язками.

Загалом, хоча радянський режим пропагував ідею рівності статей, реальна ситуація жінок у суспільстві була багатоаспектною і не завжди відповідала принципам, які пропагувалися офіційно. За сталінських часів, хоча радянські жінки, безумовно, мали більше прав і можливостей, все ж беззаперечно, що поняття «нова радянська жінка» насильно формувало життя радянських жінок і суттєво обмежувало їхній вільний вибір життя з його винятковою увагою до промислової продуктивності та відтворення вдома. Особливо коли справа дійшла до 1930-х і початку 1940-х років, Сталін головним чином зосереджувався на економічному зростанні нації та військовій підготовці та використовував жінок просто як інструменти для досягнення своїх більших цілей. Своєю політикою та використанням пропаганди він порушив як принципи рівності, так і свободи фемінізму.

Отже, жіночий активізм виступає не лише яскравим проявом боротьби за рівність та права жінок, але й ключовим фактором у формуванні справедливого суспільства. Представниці жіночого руху активно виступають проти дискримінації та насильства, а також просувають питання гендерної рівності на політичному, економічному та соціокультурному рівнях. Вони об'єднуються, щоб висловлювати свої думки, виступати за свої права та змінювати суспільні стереотипи щодо ролі жінок. Жіночий активізм також сприяє розвитку жіночого підприємництва, освіти для дівчат та боротьбі з насильством щодо жінок. Узагальнюючи, жіночий активізм має величезний потенціал для створення справедливішого та рівного суспільства, де кожна жінка має можливість реалізувати свої потенційні можливості та брати активну участь у формуванні майбутнього.

ВИСНОВКИ

Український жіночий рух у радянську добу протягом 1917 – 1991 рр. відігравав важливу роль у формуванні гендерних стереотипів та боротьбі за права та свободи жінок. Протягом цього періоду жінки активно виступали проти соціальної нерівності, борючись за гендерну рівність, право на освіту, працю та участь у політичному житті.

З одного боку, радянська влада сприяла жіночій емансипації, гарантуючи рівність у трудових та освітніх правах. З іншого боку, жіночий рух стикався з обмеженнями та репресіями з боку владних структур, що намагалися контролювати та обмежувати активність жінок.

Протягом радянської доби в Україні було створено багато жіночих громадських та політичних організацій, які виступали за права та інтереси жінок. Важливим аспектом була участь жінок у військових діях під час Другої світової війни та їхній внесок у підготовку та відновлення післявоєнного суспільства.

Український жіночий рух у радянську добу був складним та багатогранним явищем, яке відображало різноманітні аспекти життя та боротьби жінок за свої права та гідне місце у суспільстві. Його спадщина залишила великий вплив на розвиток жіночого руху в Україні незалежності.

Український жіночий рух у радянську добу відображав складну динаміку в суспільстві, від ідеалів емансипації до реалій політичних обмежень. Жінки активно виступали як учасниці різноманітних громадських ініціатив, так і членкині організацій, спрямованих на захист їхніх прав та інтересів. Проте, разом із тим, владні структури часто обмежували діяльність жіночих груп та об'єднань, намагаючись зберегти контроль над суспільними процесами.

Унікальним аспектом українського жіночого руху була активна участь жінок у військових подіях та відновленні післявоєнного суспільства. Їхній внесок у різноманітні сфери життя був значний, проте не завжди отримував належне визнання та оцінку з боку суспільства та владних структур.

Сталінська концепція «нової радянської жінки» вимагала від жінок виконання подвійних ролей як матерів і робітниць, тоді як чоловіки мали бути лише останньою групою. Незважаючи на те, що ця нова концепція виглядала як вихваляння здібностей і внеску жінок, вона була нічим іншим, як обтяжуванням жінок подвійними очікуваннями та обмеженням їх у маленькому світі, який складався лише з «фабрики та кухні». Радянські жінки за часів Сталіна були позбавлені як рівності, так і свободи, тому що більшість сталінської політики щодо жінок мали спільну вихідну точку, яка, замість того, щоб сприяти просуванню або забезпеченню прав жінок, була спрямована на мобілізацію їх лише для полегшення національної економіки та кращої підготовки нації. для війни. Однак це ядро витончено оповито привабливим плодом «емансипації жінок» і тому залишається непоміченим для багатьох тоді і навіть зараз.

Багато жінок намагалися позбутися гендерних стереотипів і зробити величезний внесок у розвиток фемінізму та захист прав жінок в Україні. Поняття свободи та емансипації в радянській Україні, як і в усьому СРСР, трактувалося інакше. Жінка в УРСР була вільною, але за умови, що вона буде підконтрольна радянському режиму. Якщо раніше рух очолювали представники української інтелігенції – як чоловіки, так і жінки, – то в радянський період усі прогресивні ідеї були нівельовані та не мали шансів на реалізацію.

На основі цього дослідження можна стверджувати, що роль і статус жінок у радянському суспільстві були складними і неоднозначними. Вони отримали значні можливості в освіті, праці та політиці, проте стикалися з серйозними викликами, включаючи гендерну нерівність у повсякденному житті та робочій сфері. Радянська політика рівності статей була революційною для свого часу, але не змогла повністю подолати традиційні патріархальні установки. Також не залишається поза увагою той факт, що радянська ідеологія суттєво вплинула на розвиток українського жіночого руху, надаючи жінкам нові можливості в освіті і праці, але водночас обмежуючи політичну

незалежність руху і зберігаючи традиційні гендерні ролі. Формування гендерних стереотипів було двояким процесом: офіційна пропаганда проголошувала рівність і залучення жінок до всіх сфер життя, але реальність часто зберігала і підсилювала традиційні погляди на роль жінок у суспільстві.

Загалом, український жіночий рух у радянську добу відображав багатогранність і суперечності суспільного розвитку, а його спадщина зберегла важливий вплив на подальший розвиток гендерної проблематики та жіночого активізму в Україні.

Список джерел та літератури

1. Отчеты по работе женотделов ЦК РКП(б), ЦК КП(б)У. Переписка с женотделом ЦК КП(б)У, партийными, советскими организациями и учреждениями о работе среди женщин. Резолюции об организации женских секций при партийных школах. Планы работы профессиональной секции при делегатском собрании // Центральний державний архів громадських об'єднань, м. Київ (ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 348. Арк. 242.
2. До питання призначення української жінки. Галузевий державний архів СБУ, м. Київ (ГДА СБУ). Ф. 13. Спр. 376. Т. 48. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/6336> (дата звернення 10.05.2024).
3. Пропагандивна листівка. Українська жінка. Галузевий державний архів СБУ, м. Київ (ГДА СБУ). Ф. 13. Спр. 376. Т. 43. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/5589> (дата звернення 10.05.2024).
4. Українська жінка в боротьбі за УССД. Галузевий державний архів СБУ, м. Київ (ГДА СБУ). Ф. 13. Спр. 372. Т. 25. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/22151> (дата звернення 11.05.2024).
5. Березіна З. Бодрова Т. Жінки Радянської України – активні будівники комунізму. Київ: Політвидав України, 1954. 112 с.
6. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України, 1884-1939. Київ 1995. 562 с.
7. Богачевська-Хом'як М., Гундорова Т.І., Орлов В.Ф. Основи теорії гендеру: навчальний посібник. Київ: К.І.С., 2004. 536 с.
8. Богачевська-Хом'як М. Д., Кісь О. Р. Жіночий рух // Енциклопедія сучасної України. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. 364 с. URL: <https://esu.com.ua/article-18147> (дата звернення 01.04.24)
9. Веселова О. М. Жінвідділи // Енциклопедія історії України. Київ: Наукова думка, 2005. 672 с.

10. Вороніна М. С. Жіноче питання в Донбасі та феномен Паші Ангеліної (20-30 рр. ХХ ст.) // Збірник наукових праць. Серія: Історія та географія. 2008. Вип. 33. С. 147-153.
11. Гогохія Н. Жінка у радянському соціокультурному просторі 1930-х рр.: гендерний аспект урбанізації // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. 2004. №. 5. С. 376-383.
12. Гусарова К. «Я никогда не увлекалась косметикой»: советский опыт искусственной красоты // Неприкосновенный запас: дебаты о политике и культуре. 2007. № 4. С. 142-156.
13. Дашковська О. Р. Правове становище жінки в аспекті гендерної рівності : загальнотеоретичний аналіз. Харків, 2008. 35 с.
14. Дмитрієва М. Радикальні ексгибіціоністки // Гендерний журнал «Я». Фемінізм та жіночий рух Вип. № 26, 2010. С. 13-16.
15. Женщина страны социализма. Сталинград : Областное издательство, 1938. 40 с.
16. Земзюліна Н.І. Становлення системи захисту прав жінок у процесі їх залучення у суспільне виробництво в СРСР (1920-ті рр.) // Український селянин. 2014. Вип. 14. С. 182-185.
17. Іванова А. С. Радянська та західна жінка у 60-80 рр. ХХ ст.: компаративний аналіз // Матеріали II Міжнародної наукової конференції: "Європейська інтеграція: історичний досвід та політичні перспективи". Ніжин, 2017. 7 с.
18. Іванова А. Соціо професійний статус радянської жінки в 40-60-ті рр. ХХ ст. // Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, 2017. С. 4.
URL: <http://www.ndu.edu.ua/storage/2018/ist/Ivanova.pdf> (дата звернення: 10.03.2023).
19. Кірсанова К. Повна рівність жінок в СРСР. Київ, 1937. С. 9.
20. Кісь О. Рецепція радянської влади і незалежності в усних автобіографіях жінок України // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. Вип. 11–12. Харків, 2008. С. 17-28.
21. Кісь О. Українські жінки в горнілі модернізації. Харків: КСД, 2017. 304 с.

22. Кісь О. Фемінізм в Україні: кроки назустріч собі. Жіночий активізм // Гендер в деталях. 2019. URL: <https://web.archive.org/web/20190802081815/https://genderindetail.org.ua/season-topic/gender-after-euromaidan/feminizm-v-ukraini-kroki-nazustrich-sobi-ch-3-zhinochiy-aktivizm-1341057.html> (дата звернення 02.05.2024)
23. Кісь О. Феміністські студії та фемактивізм у незалежній Україні: кроки назустріч собі // Наукові записки УКУ. 2019. Історія, вип. 3. С. 207-231.
24. Кобченко К. Гендерна політика радянської влади 1930-х років: між пропагандою та реальністю // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: гендерні дослідження. 2016. Вип. 2. С. 56-72.
25. Козлова Н.Н. Женский вопрос в первые годы советской власти: на материалах Тверской губернии // Женщины. История. Тверь: ТГУ, 1999. Вып.1. 80 с.
26. Коллонтай А. М. Работница и крестьянка в Советской России // Избранные статьи и речи. Москва, 1972. 430 с.
27. Коханова О. Суспільно-політичне становище жінки в радянській Україні (20-30-ті рр. ХХ ст.) // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія: Історія та географія. 2012. Вип. 44. С. 18-21.
28. Литвин В.М. Історія України. Київ: Наукова думка, 2013. 991 с.
29. Лишка Я. Міжнародний жіночий день: дата компартійна чи феміністична? URL: https://update.com.ua/likbez_tag/mzhnarodnii-zhnochii-den-data-kompartina-chi-femnstichna_n4315 дата звернення (20.04.2024).
30. Лісова В. П. Жінки в русі опору сімдесятих років («Сімдесятниці») // Віртуальний музей «Дисидентський рух в Україні» №12, 1997. С. 3-13.
31. Лісюткіна Л. Феномен «Фемен»: малий вибуховий пристрій made in Ukraine // Критика. 2011. № 3-4. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/fenomen-femen-malyu-vybukhovyy-prystriy-made-ukraine> (дата звернення 06.05.2024).
32. Марценюк Т. Чому не варто боятися фемінізму. Київ : КОМОРА, 2018. 328 с.

33. Мироненко О.М. Конституція Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки 1918 // Енциклопедія історії України. Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2004. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Konstitutsiya_Rsfr_1918 (дата звернення 15.05.2024).
34. Міхеєва О.К. Проблеми шлюбних відносин у контексті радянської сімейної політики в Україні на початку 1920-х рр. // Історичні та політологічні дослідження. Донецьк : ДонДУУ, 2013. С.128-133.
35. Музичка М. Образ ідеальної домогосподарки в СРСР // Історична правда. 2011. URL: <https://www.istpravda.com.ua/research/2011/01/16/15369/> (дата звернення 01.05.2024).
36. Пагіря О. Гендер по-радянськи: навантаження жінки в СРСР звужувало коло обов'язків чоловіка // Український тиждень. 2012. №10. URL: <https://tyzhden.ua/hender-po-radiansky-navantazhennia-zhinky-v-srsr-zvuzhuvalo-kolo-obov-iazkiv-cholovika/> (дата звернення 09.03.2024).
37. Плахотнік О. Неймовірні пригоди гендерної теорії в Україні // Критика, №9-10. 2011. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/neymovirni-pryhody-gendernoyi-teoriyi-v-ukrayini> (дата звернення 18.05.2024).
38. Рубчак М. Рожева сила: нові опозиціонерки в пошуках гендерної справедливості // Критика. №4. 2012. С. 4.
39. Смольницька М. Жінка в радянському суспільстві: офіційний образ і реальна практика // Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. 2011. С. 165. URL: http://history.org.ua/JournALL/xxx/xxx_2011_16/12.pdf (дата звернення 03.03.2024).
40. Стяжкіна О. «Радянська жінка» і «лірична героїня»: Створення стереотипів в українській літературі 50–90-х років // Наукові праці. Збірник. Т.10: Історичні науки. Миколаїв, 2001. С. 142-147.
41. Україна: Друга половина ХХ ст.: Нариси історії / Редкол.: П. П. Панченко (голова) та ін.; Авт.: П. П. Панченко, О. М. Веселова, Н. П. Барановська та ін. Київ: Либідь, 1997. 352 с.

42. Чернега П.М. Підготовка робітничих кадрів у промисловості України в роки другої світової війни // Сторінки воєнної історії України. Київ: Інститут історії України НАН України, 2005. Вип. 9. С. 22.
43. Шолота Х. В. Участь українського жіноцтва Канади у загальноканадському жіночому русі ХХ ст. // Гілея: Науковий вісник. 2015. Вип. 95. С. 153.
44. Lily Johnson. What Was Life Like for Women in Soviet Russia? // Historyhit, 2022. URL: <https://www.historyhit.com/women-in-russia-during-ussr/> (дата звернення 05.04.2024).
45. Robin Morgan, "The First Feminist Exiles from the USSR", Ms. (November 1980), p. 107.
46. Usha K. B. Political Empowerment of Women in Soviet Union and Russia // Ideology and Implementation. Sage Publications India Pvt. Ltd, 2005. С. 141-165.
47. Victoria Pardini/ Soviet Feminist Dissidents and the Western Narrative about Them // Wilson centre, Kennan Institute, 2020. URL: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/soviet-feminist-dissidents-and-western-narrative-about-them> (дата звернення 05.04.2024).

РЕЗЮМЕ

У дипломній роботі досліджено український жіночий рух у радянську добу, починаючи з 1917 року і завершуючи 1991 роком. В науковій роботі було висвітлено теми ролі і статусу радянської жінки у суспільстві, приділена увага аналізу впливу радянської ідеології та політики на розвиток українського жіночого руху та формування гендерних стереотипів, досліджені історичні передумови та етапи розвитку українського жіночого руху протягом радянської доби. Були проаналізовані документи партійних органів, статті, книги, журнали, що висвітлюють, що висвітлюють питання жіночого руху. Також були визначені основні жіночі громадсько-політичні організації, жінок-активісток, їх діяльність і соціокультурний статус у роки радянської влади.

Summary

The thesis examines the Ukrainian women's movement during the Soviet era, starting from 1917 and ending in 1991. In the scientific work, the topics of the role and status of Soviet women in society were highlighted, attention was paid to the analysis of the influence of Soviet ideology and politics on the development of the Ukrainian women's movement and the formation of gender stereotypes, the historical prerequisites and stages of the development of the Ukrainian women's movement during the Soviet era were investigated. Documents of party bodies, articles, books, and magazines covering issues of the women's movement were analyzed. The main women's social and political organizations, women activists, their activities and socio-cultural status during the years of Soviet power were also determined.